

Рекомендації щодо створення безбар'єрних освітніх просторів у закладах освіти

Заклади дошкільної освіти

I. Міжнародні документи та нормативно-правові акти, що є основою для надання безбар'єрних освітніх послуг

Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року ґрунтується на провідних міжнародних документах у сфері прав людини та забезпечення доступу до освіти, зокрема щодо створення безбар'єрного освітнього середовища.

Базовим міжнародним актом є **Загальна декларація прав людини (1948 р.)**, яка закріплює фундаментальні права і свободи людини, у тому числі право на освіту, що передбачає здобуття необхідних знань, культурних навичок і можливостей для повноцінної участі в суспільному житті.

Принципи недискримінації у сфері освіти визначені **Конвенцією про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (1960 р.)**, відповідно до якої дискримінація охоплює будь-які відмінності, обмеження або переваги за ознаками раси, статі, мови, релігії, соціального походження чи іншими ознаками, що призводять до порушення рівності у доступі до освіти.

Подальший розвиток права на освіту закріплено в **Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)**, який гарантує право кожної особи на обов'язкову і безоплатну початкову освіту, а також передбачає поступове забезпечення доступності середньої та вищої освіти.

Важливе значення має **Конвенція про права дитини (1989 р.)**, ратифікована Україною у 1991 році, яка визначає право кожної дитини на освіту та особливу підтримку дітей з особливими освітніми потребами. Конвенція підкреслює необхідність створення умов для повноцінного розвитку дитини, забезпечення її гідності, самостійності та активної участі в суспільному житті.

Питання соціальної інтеграції осіб з інвалідністю відображені у **Європейській соціальній хартії (переглянутій, 1996 р., ратифікованій Україною у 2006 р.)**, яка гарантує право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

Ключовим міжнародним документом у сфері інклюзії є **Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.)**, ратифікована Україною у 2009 році. Відповідно до її положень, держава зобов'язана забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях, доступність освітнього середовища, гнучкість освітніх програм, надання необхідної підтримки та належну підготовку педагогічних працівників.

За результатами **Всесвітнього форуму з питань освіти (2015 р.)** ухвалено Інчхонську декларацію, яка закликає держави забезпечити інклюзивну та якісну освіту на засадах рівності і навчання впродовж життя. Її положення інтегровані у **Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року**,

імплементация яких в Україні забезпечується відповідно до актів Президента України.

На національному рівні правові засади безбар'єрності в освіті визначаються Конституцією України, яка гарантує рівність прав і свобод людини, а також забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти у державних і комунальних закладах.

Закон України «Про освіту» закріплює право кожної особи на освіту без дискримінації та визначає ключові поняття, зокрема: «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище», «універсальний дизайн у сфері освіти» та «розумне пристосування».

Закон України «Про охорону дитинства» гарантує рівні права дітей та визначає необхідність створення умов для безперешкодного доступу дітей з інвалідністю до об'єктів соціальної інфраструктури, у тому числі закладів освіти.

Відповідно до **Закону України «Про дошкільну освіту»**, система дошкільної освіти включає заклади різних форм власності, що забезпечує можливість вибору закладу та форми здобуття освіти, у тому числі для дітей з особливими освітніми потребами.

В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває питання безпеки освітнього середовища. Безпечний освітній простір розглядається як сукупність умов, що забезпечують захищеність учасників освітнього процесу від загроз та створюють комфортні умови для розвитку дитини.

Нормативно врегульовано діяльність інклюзивно-ресурсних центрів, зокрема щодо раннього виявлення порушень розвитку дитини та надання послуг раннього втручання, що сприяє підвищенню якості життя дитини та її родини.

З метою забезпечення освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами затверджено типовий перелік допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку), які сприяють опануванню освітніх програм.

Санітарним регламентом для закладів дошкільної освіти встановлено вимоги до організації освітнього середовища, зокрема параметри меблів і врахування потреб дітей, які використовують допоміжні та компенсаторні засоби, у тому числі крісла колісні.

Професійні стандарти педагогічних працівників визначають необхідність сформованості компетентностей щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, забезпечення інклюзивного освітнього процесу та взаємодії з іншими фахівцями.

Державний стандарт дошкільної освіти передбачає забезпечення психолого-педагогічного супроводу дитини, підтримку родини та активне залучення батьків до освітнього процесу.

Комплексним документом державної політики у сфері безбар'єрності є Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яка визначає системний підхід до формування безбар'єрного середовища в освітній, соціальній, цифровій, інформаційній та інших сферах.

II. Організація фізичної безбар'єрності у закладу дошкільної освіти

При проектуванні, будівництві нових, а також реконструкції, реставрації та капітальному ремонті існуючих закладів освіти обов'язковим є забезпечення в повному обсязі вимог доступності, зручності, інформативності та безпеки.

У разі якщо в існуючих будівлях і спорудах неможливо повною мірою забезпечити зазначені вимоги для осіб з інвалідністю, застосовується принцип розумного пристосування.

Загальні вимоги щодо забезпечення доступності будівель і споруд, а також їх розумного пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення (далі — МГН) визначені ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». Ці положення конкретизуються в інших державних будівельних нормах з урахуванням специфіки об'єктів.

Зазначені норми поширюються на проектування, будівництво нових об'єктів, а також на реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт і розумне пристосування існуючих житлових і громадських будівель та споруд з урахуванням потреб МГН.

Вимоги до проектування, будівництва нових і реконструкції існуючих будівель закладів дошкільної освіти, а також до пристосування приміщень, що входять до складу будівель іншого призначення, визначені ДБН В.2.2-4:2018 «Заклади дошкільної освіти».

Водночас ДБН В.2.2-40:2018 мають ширшу сферу застосування, оскільки охоплюють також питання реставрації, капітального ремонту та розумного пристосування об'єктів.

Методичні рекомендації розроблені на основі зазначених державних будівельних норм і містять основні вимоги щодо забезпечення доступності. Їх також доцільно застосовувати під час проведення поточного ремонту та благоустрою територій (зокрема при встановленні тимчасових споруд).

Проектні рішення повинні забезпечувати вільний доступ для всіх груп населення, у тому числі маломобільних. При цьому такі рішення не мають погіршувати умови життєдіяльності інших користувачів і знижувати ефективність експлуатації будівель.

З цією метою елементи будівель і споруд мають бути максимально універсальними та придатними для використання всіма групами населення. Застосування спеціалізованих елементів, що враховують специфічні потреби осіб з інвалідністю, допускається лише у разі відсутності можливості використання універсальних рішень.

Питання доступності закладу освіти необхідно розглядати комплексно. Воно охоплює:

- доступність прилеглої території (зокрема паркувальних місць і шляхів руху);

- доступність входів і виходів (вхідних груп);

- організацію вертикальних і горизонтальних шляхів руху всередині будівлі;

- доступність приміщень, у тому числі санітарно-гігієнічних;

- доступність укріплень.

Усі зазначені елементи є невід'ємними складовими безбар'єрного освітнього середовища.

Окрім цього забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування будівель, приміщень та прибудинкових територій та наявність ресурсної кімнати є невід'ємною складовою організації освітнього простору для дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу дошкільної освіти.

Порядком організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти передбачено, що засновник (засновники) закладу дошкільної освіти за умови утворення інклюзивної групи має забезпечити в установленому законодавством порядку: приведення території закладу, будівель та приміщень у відповідність із вимогами державних будівельних норм щодо закладів дошкільної освіти та інклюзивності; створення відповідної матеріально-технічної та навчально-методичної бази; облаштування ресурсної кімнати для проведення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять.

III. Організація безбар'єрного освітнього середовища

1. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку із порушеннями когнітивного розвитку

Основними бар'єрами в дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку (далі – діти із ЗПР) є нерозуміння власних проблем (діти часто віддають перевагу короткостроковим цілям, ніж довгостроковим); низький рівень емоційно-вольової сфери, відсутність інтересу до діяльності, схильні до виконання маніпулятивних хибних дій; часті прояви неадекватної поведінки, які виникають на фоні незначних проблем; швидка втома, розчарування, прояв нападів гніву, які викликають конфлікти з оточуючими.

Рання допомога (до 3-х років) – є найбільш важливою для розвитку потенціалу дитини із ЗПР.

В зв'язку з цим *підтримка дітей із ЗПР полягатиме у*

- дотриманні гігієнічних вимог (повітряного, теплового, світлового, шумового режимів);
- оптимізації темпу роботи та контроль за динамікою втомлюваності;
- формуванні вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання (таку роботу можна проводити під час конструювання, малювання);
- необхідності домогтися зв'язку між відчуттям і словом, сприйманням і словом, уявленням і словом під час формування у дитини знань про навколишній світ;
- похвалі, підтримці, наданні допомоги, створенні психологічного комфорту для дитини, які дозволяють їй повною мірою реалізувати свій потенціал;
- встановленні емпатійних взаємин з дитиною;
- виявленні сильних сторін, здібностей дитини і використовувати їх для компенсації порушень розвитку;
- наданні допомоги у побудові взаємин з однолітками;
- моделюванні ситуації, у яких дитина одержує позитивний досвід адекватних емоційних реакцій, дотриманні поведінкових норм тощо.

Бар'єри у дітей з розладами аутистичного спектра дошкільного віку (далі – діти з РАС) у суспільному житті

Проблемна поведінка: дітям раннього віку часто притаманна небажана поведінка (примхливість, сльози, істерики, агресивні прояви), але по мірі дорослішання частота таких поведінкових проявів знижується, про що не можна сказати про дітей з аутизмом. Причини можуть бути найрізноманітніші, але скоріш за все небажана поведінка може бути через те, що дорослі ненавмисно заохочують до цієї поведінки. Наприклад: якщо дитина вдарила іншу – на це дорослий швидко звертає свою увагу. І не дивлячись на докори, дитина отримує увагу. І наступного разу, коли захочеться привернути до себе увагу дорослого – дитина може вдарити інших.

Тому потрібно зрозуміти мотив небажаної поведінки, або іншими словами відповісти на запитання: «Що дитина хотіла цією поведінкою сказати? Що в результаті цієї поведінки дитина отримала? Чи досягнула дитина свого?». І коли мотив стане відомий, замінити небажану поведінку на бажану. Наприклад: замінити істику, роздратування на прохання про допомогу, слово «ні» - на фразу: «дай мені ...».

Уникнення вимог: небажання виконувати прохання/вимоги дорослого та уникнення небажаної діяльності. Найчастіше вимоги сприймаються дитиною як щось складне та неприємне (наприклад: необхідність сидіти в групі однолітків, виконати завдання).

Існує ряд стратегій щодо зменшення проявів уникнення діяльності, серед яких стратегія «гасіння» (навіть якщо небажана поведінка відбувається, вимога не відміняється).

Відсутній, слабкий або недостатньо сформований діапазон прохань: прохання необхідні дитині для того, щоб повідомити дорослому про важливе (я голодний, хочу пити, пограй зі мною). Крім цього прохання дають змогу уникнути того, що їм недовподобі.

Тому необхідно створювати ситуації, де дитина буде змушена багато разів просити і цей досвід в подальшому перенести на різні ситуації. Наприклад: давати по черзі дитині шматок цукерки, а потім шматок лимону, для того щоб дитина говорила: «дай мені цукерку», «я не хочу лимон».

Мовленнєві порушення: недостатньо сформований активний словник іменників та дієслів, дитина погано вимовляє слова, при побудові речень не використовує дієслова/прийменники/прикметники та ін.

Тому особливо важливо звертати увагу на розвиток комунікативної сторони мовлення. Наприклад: діти з аутизмом можуть називати всі предмети, але при цьому не можуть сказати: я бачу машинку, дай мені м'яч та ін.

Відсутня, слабо або недостатньо сформована моторна імітація: імітація діяльності інших людей відіграє дуже важливу роль у розвитку ігрових, соціальних навичок та навичок самодопомоги.

Щоб подолати цю проблему, необхідно вчити повторювати за дорослим прості дії з предметами, а потім прості рухи так, щоб дитина була вмотивована це робити.

Відсутня, слабо або недостатньо сформована навичка візуального сприйняття: здатність звертати увагу на певну кількість предметів або зображень.

Складність виникає через те, що подібні завдання потребують концентрації уваги на чомусь одному та вибір з декількох варіантів. Тому необхідно зрозуміти модель реагування конкретної дитини: як дитина обирає (постійно бере те, що ближче до неї, або ж все, що лежить справа/зліва); чи часто дитина вгадує.

Аутостимуляції: певна форма стереотипної поведінки (плескання, розгойдування, специфічні звуки, тривале розглядання букв, цифр та ін.).

Щоб це подолати, необхідно замінити існуючу стимуляцію на більш соціально бажану. Наприклад: замість плескання в долоні – покласти руки за спину.

Основними бар'єрами у дітей дошкільного віку із синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю (далі – діти із СДУГ) є нездатність до концентрації дій і уваги (демонструють різні поведінкові реакції в залежності від широти і глибини внутрішніх переживань) та імпульсивність (складність внутрішнього мовлення; закінчують висловлювання інших людей і / або переривають їх).

В зв'язку з цим підтримка дітей із СДУГ полягатиме у:

- виявленні стимулів з освітнього середовища, які відволікають дитину; обмеження їх впливу (зокрема, розташування вихованця якомога далі від відволікаючих зон, наприклад, вікна);
- розміщенні навколо дитини із СДУГ інших вихованців, які досить уважні і не мають труднощів в поведінці;
- формулюванні вимог у позитивному тоні, чітке і лаконічне формулювання завдань (зокрема, використання чіткого, конкретного словника, доступного дитині; уникнення зауважень, які містять кілька завдань).

Діти із СДУГ більш важко дотримуються правил, але їх поведінка контролювана. Наприклад, якщо здорова дитина добре себе поводить батьки будуть її хвалити кілька разів на день; дитина із СДУГ потребує більш частих (може бути, навіть кожні 20 хвилин) і безпосередніх реакцій від батьків. Незалежно від характеру зворотного зв'язку, словесна похвала буде більш ефективною, якщо вона є своєчасною і частою. Роль батьків полягає у заохоченні дитини, надаючи їй можливості повірити у власні сили.

2. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку із порушеннями мовлення

Мовні засоби з перших днів перебування дитини у закладі дошкільної освіти – один з провідних інструментів розвитку дитини. Особливості розвитку усного мовлення стають на заваді вільному використанню таких засобів, що проявляється у труднощах, які можуть утворювати бар'єри на шляху до отримання якісної освіти. Виникає необхідність в організації такого освітньо-розвивального середовища, яке було би спроможним задовольнити особливі мовленнєві потреби, відкриваючи безперешкодний доступ до освітніх послуг, регламентованих Законом України «Про дошкільну освіту».

Особливості мовленнєвого розвитку можуть спричинювати негативний вплив на «розбірливість» мовлення дитини, що заважає оточуючим адекватно

реагувати на її висловлення, або заважати дитині правильно розпізнавати звернене до неї мовлення оточуючих. Вони можуть проявлятися по-різному:

- *неправильна вимова звуків* – викривлена вимова (наприклад, горлова вимова [p] або міжзубна вимова (язик знаходиться між зубами) [c] / [з] та ін.);

- *заміна звуків* – при труднощах вимови одного звука, дитина може його замінювати на простіший у вимові (наприклад, [p] на [л]: при вимові [p] необхідно більше напружити м'язи, аби з'явилася вібрація, а [л] не потребує вібрації, для нього потрібно менше зусиль та ін.);

- *пропуск звуків* – при труднощах вимови звука дитина може не використовувати його у словах, що інколи спричинює викривлення їхнього сенсу (наприклад, замість «мавпа» – «м_апа», замість «слова» – «с_ова», замість «врода» – «в_ода»);

- *загальна «змазаність» мовлення* – труднощі у вимові пов'язані з тим, що м'язи язика, губ та інших частин ротової порожнини можуть бути або занадто, або недостатньо напруженими, тоді дитина говорить, ніби «каша в роті» – страждає розбірливість висловлювань; ситуація може ускладнюватися за рахунок присутності слинотечі різного ступеня прояву;

- *недосконалість розрізнення звуків мовлення на слух* – труднощі розпізнавання звуків під час їх сприймання на слух, коли педагог вимовляє, а дитина слухає (наприклад, звучить м'який [с'], а дитина не чує пом'якшення і їй здається, що прозвучав твердий [с] і т.д.);

- *присутність вимушених пауз, повторів одиниць мовлення* – мимовільні зупинки, складність переключитися з одного звуку, складу або слова на кожен наступний під час висловлення свідчать про заїкання;

- *бідність словникового запасу* – труднощі у доборі слів під час висловлення думки, неодноразове використання тих самих слів або таких, що не зовсім доречні для конкретної ситуації;

- *граматична недосконалість* – труднощі в узгодженні слів між собою у словосполученнях, реченнях або добір неправильної форми слова (наприклад, «маленький лялька», «у кімнаті не вистачає *стілок* (замість *стілців*)» та ін.)

Означені особливості можуть проявлятися у різному сполученні і бути притаманними мовленнєвому розвитку однієї дитини.

Як наслідок, у якості вторинних порушень таких дітей можуть бути наявними особливості розвитку пізнавальної сфери: сприймання, уваги, пам'яті, контролю, мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, ймовірного прогнозування (правильне «вгадування/передбачення» кожної наступної одиниці мовлення та ін.) при використанні одиниць мовлення. Деякі діти можуть мати також особливості розвитку емоційно-вольової сфери, які проявляються у зниженні або відсутності бажання виконувати мовленнєві (і не тільки) вправи, а також психологічні бар'єри (страх припуститися помилки, отримати несприятельну реакцію з боку дорослого або ровесників та ін.), які своєю чергою гальмують подальший розвиток мовлення.

Ефективність організації безбар'єрного освітнього середовища залежить від правильності висунутих вимог щодо виконання дитиною завдань відповідно до її індивідуальних мовленнєвих потреб. Для цього потрібно:

- уважно проаналізувати інструкцію на предмет наявності складних для сприймання слів (як з точки зору розуміння їх значення, так і з точки зору звукової і складової структури слів, оскільки довгі слова з декількома збігами приголосних є складними для сприймання) і вдосконалити її так, щоб дитина зрозуміла; якщо планується спростити завдання, то змінити інструкцію відповідно до змісту завдання, що підлягає вдосконаленню (адаптації, модифікації);

- перевірити доступність самого змісту завдання з огляду на наявність особливостей мовлення: звернути увагу на те, якою є мета завдання, які одиниці мовлення використано для її реалізації і порівняти з можливостями дитини, що дасть змогу зрозуміти як необхідно вдосконалити завдання, аби воно стало максимально доступним (наприклад, дитина ще не готова вставити певні слова, які містять «проблемні» звуки у передбачені завданням місця з опорою лише на власні уявлення, що зберігаються у пам'яті, тоді завдання полягає у тому, щоб забезпечити необхідну опору у вигляді надрукованих картинок, які відповідають потрібним для успішного виконання завдання словам і т.д.);

- визначити прийнятний для дитини обсяг завдання (наприклад, скоротити завдання до декількох мовних одиниць, обрати правильний темп його виконання (зокрема, дати змогу витратити стільки часу, скільки необхідно для правильного виконання завдання), важливою при цьому є участь дитини в роботі, а не кількість виконаних завдань або швидкість їх виконання;

- створити доброзичливі умови для відповідей дитини: достатньо гучно, виразно, повільно (у разі потреби повторювати сказане необхідну кількість разів) звертатися до дитини, забезпечити її необхідними «опорами» (усіма засобами, що полегшують висловлення думки: картинками, предметами, додатковими друкованими матеріалами, алгоритмами виконання завдань, підказками (прямими, опосередкованими, у вигляді навідних запитань), допомогою дітей, які поряд та ін.), постійно відзначати прогрес дитини, порівнюючи попередні й поточні досягнення самої дитини, дотримуватися етичних норм поведінки (максимально тактовно ставитися до особливостей розвитку дитини, слідкуючи за власним мовленням, мімікою, жестами, які мають свідчити про розуміння і підтримку, водночас не послаблюючи уваги до вимог щодо виконання доступних завдань), а також виховувати толерантність у інших дітей групи з метою підвищення їх загального рівня культури, шляхом організації бесід стосовно правильної поведінки і коректної побудови словесних висловлювань по відношенню до дитини з порушеннями мовлення («табу» стосується фраз на кшталт таких: «говори зрозуміло/правильно», «можеш швидше?», «не вмієш, так і не треба» і т. д., замість них: «повтори ще раз, будь ласка, я спробую уважніше послухати», «ой, як ти гарно вимови(в)/(ла) це слово!» і т.д.).

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату

Найчисельнішу групу серед осіб з порушеннями опорно-рухового апарату становлять діти з церебральним паралічем. Термін «дитячий церебральний параліч» об'єднує групу станів, за яких порушуються рухи й здатність контролювати положення тіла у просторі. Церебральний параліч (далі - ЦП) виникає внаслідок ураження тих відділів центральної нервової системи, що контролюють роботу м'язів, відповідають за рівновагу і довільність рухів. Дитина з ЦП не може керувати своїми рухами так само, як інші діти, вона не може навчитися самостійно сидіти, стояти, говорити і ходити. Її рухи і хода завжди відрізнятимуться від рухів і ходи інших дітей. Різноманітні рухові порушення можуть виявлятися у вигляді парезів (обмеження рухових функцій і м'язової сили), гіперкінезів (надмірних мимовільних рухів), порушень координації рухів. Іноді таким дітям взагалі буває важко перебувати в будь-якому положенні через постійні рухи, котрі вони не можуть зупинити. ДЦП часто супроводжується різноманітними порушеннями мовлення, психіки, зору, слуху, інколи – епілептичними нападами. Існують різні форми прояву ДЦП, залежно від причини виникнення та локалізації основних порушень мозку (спастична диплегія; спастична геміплегія; подвійна геміплегія; гіперкінетична форма; атонічно-астатична форма). У дітей з ЦП може бути порушений інтелектуальний розвиток і знижена здатність до навчання. Однак важливо пам'ятати про те, що будь-яка дитина розвивається, активно взаємодіє з навколишнім світом.

Специфіка порушень рухової сфери та психічного розвитку визначає особливу логіку організації освітнього процесу та обумовлює освітні потреби:

- потреба у ранньому виявленні порушень та максимально ранньому початку комплексного супроводу дитини, з урахуванням особливостей психофізичного розвитку;
- потреба в особливій організації освітнього середовища, що характеризується доступністю освітніх та корекційно-розвивальних заходів;
- потреба у використанні спеціальних методів, прийомів та засобів навчання (у тому числі спеціалізованих комп'ютерних і асистивних технологій), що забезпечують реалізацію «обхідних шляхів» розвитку, навчання та виховання;
- потреба в індивідуалізації освітнього процесу з урахуванням структури рухового порушення та варіативності проявів.

У дітей з ЦП спостерігаються суттєві труднощі з контролем своїх рухових функцій, що впливає на їхню координацію та результативність опанування навичок самообслуговування, виконання предметно-практичних вправ та завдань. Також є труднощі просторового аналізу та синтезу, порушення схеми тіла, труднощі мовленнєвого відображення просторових відношень. Вони важко засвоюють форми і величини предметів. У багатьох дітей порушується тактильна чутливість. Вони погано на дотик відчують предметита їх впізнають, що ускладнює процес ознайомлення з навколишнім світом. Це перешкоджає успішному психічному розвитку дітей. Спостерігається порушення діяльності слухового аналізатора. Діти можуть не сприймати звуки високої частоти, замінювати іншими звуками. Можуть відзначатися порушення фонематичного слуху: вони не розрізняють слова, схожі за звучанням. У цих випадках необхідно звертатися до фахівців,

оскільки ці порушення перешкоджатимуть у подальшому оволодінню навичками читання та письма.

Якщо наявні ураження м'язів обличчя, рота та горла, діти можуть відчувати труднощі із спілкуванням. Їм може бути складно спілкуватися на основі вербального мовлення, тому вони можуть опанувати інші способи спілкування (наприклад, використовувати комп'ютерні технології, зображення чи жести руками, головою), або ж їм може знадобитися більше часу для формулювання вербального висловлювання, спілкування.

Діти з ЦП можуть відчувати хронічний або періодичний біль. Це може істотно вплинути на їхню поведінку: втрата мотивації щодо виконання практичного завдання, будь-якої діяльності. Вони можуть мати труднощі з соціальною взаємодією, виявляти сильні емоційні реакції на нові виклики. Проблемна поведінка може включати залежність, упертість, гіперактивність, тривожність або схильність до конфлікту з однолітками.

Освітні труднощі можуть мати різний ступінь прояву: від незначних труднощів у стані функціонування моторної сфери, до значних та тяжких, що призводять до низького рівня мобільності, ускладнюють функціонування в усіх сферах. Отже, для успішного розвитку, особливо в ранньому віці, таким дітям потрібна вчасна допомога та підтримка.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Удосконалення рухової сфери. Необхідно розвивати загальну та дрібну моторику, сприяти поліпшенню координації рухів у дітей. Корекція порушень рухової сфери має відбуватися комплексно, систематично, із залученням фахівців (інструктора ЛФК, реабілітолога). Слід використовувати спеціальний комплекс фізичних вправ і завдань, за допомогою яких коригується постава та порушені рухові навички, розвиваються рухові функції у дітей.

Розвиток сенсорних функцій. У дошкільному віці потрібно вчити дитину розрізняти предмети за кольором, формою, розміром, величиною, розвивати кінестетичне, слухове, зорове сприймання, розвивати просторові і часові уявлення. Удосконалення сенсорної діяльності стає основою для подальшого формування чуттєвого пізнання (вміння бачити, чути, відчувати на дотик).

Розширення знань про навколишній світ. Систематично збагачувати знання, уявлення про природні явища, рослинний і тваринний світ, працю людей, суспільні події тощо; розвивати уміння порівнювати, розпізнавати, узагальнювати, оцінювати. Для цього застосовуються різноманітні засоби візуалізації навчання, підтримки позитивного настрою та мотивації.

Розвиток пізнавальної діяльності засобами гри. Під час дидактичних ігор формувати знання про різні ознаки предметів, установлювати взаємозв'язки між ними, просторові, часові та інші співвідношення, тим самим опановуючи загальні поняття, збагачуючи словниковий запас. Варто супроводжувати дидактичні ігри необхідною кількістю малюнків, карток, різних іграшок, предметів тощо.

Розвиток мовлення. Комплексне обстеження мовлення забезпечує виявлення особливостей артикуляційного апарату та звуковимови дитини, стану фонематичних процесів, лексичних і граматичних уявлень, зв'язного мовлення, рівня розвитку слухового самоконтролю. Вироблені на цій основі

рекомендації логопеда, що заносяться до індивідуальної програми розвитку, мають систематично виконуватися командою фахівців, у тому числі батьками.

Соціальна взаємодія. Заохочувати дорослих (фахівців, батьків, інший персонал) надавати дітям простір для прояву активності, самостійності та участі. Це допоможе дитині відчувати почуття приналежності, прийняття, що сприятиме налагодженню дружніх стосунків з дорослими та однолітками, а також формуванню позитивної взаємодії з соціальним довкіллям.

4. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку зі зниженим слухом, глухих дітей, з кохлеарними імплантатами (далі – діти з порушеннями слуху)

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей з порушеннями слуху передбачає усунення перешкод (бар'єрів), що безпосередньо чи опосередковано унеможлиблюють або ускладнюють доступ до здобуття освіти, спілкування, участі у спільній діяльності тощо.

Основні взаємопов'язані складові освітнього процесу, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності: *комунікація* (спілкування, участь, взаємодія, соціальні контакти, активність); *навчання* (знання, навички, уміння застосовувати знання, реалізація здібностей тощо); *орієнтація в оточуючому середовищі*, зокрема звуковому та візуальному.

Глухі діти та діти зі зниженим слухом як основний засіб спілкування використовують *словесну та (або) жестову мову* (словесна мова як основний засіб спілкування; жестова мова як основний засіб спілкування; володіння словесною та жестовою мовою, серед яких одна є основною (першою) мовою для дитини). Основну мову, якою спілкується дитина, потрібно застосовувати як базову мову у здобутті дошкільної освіти.

Діти зі зниженим слухом сприймають інформацію частково *через слух* (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантатами) та *через зір* (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при зниженні слуху).

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей зі зниженим слухом та дітей з кохлеарними імплантатами передбачає усунення перешкод у сприйманні звукової інформації шляхом поєднання наступних заходів:

- дублювання її засобами, що можуть сприйматися через зір (візуально);
- забезпечення оптимальних умов для сприймання звукової інформації (частина дітей можуть її сприймати, але дещо спотворено, не в повному обсязі, за умови наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо);
- часткове спрощення усних повідомлень та письмових текстів, пояснення нових, незнайомих слів з опорою на наочність та досвід дитини.

Для глухих дітей та дітей зі зниженим слухом, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність передбачає використання жестової мови як мови спілкування та навчання поряд зі словесною, що зумовлює необхідність володіння педагогом жестовою мовою або використання послуг перекладача жестової мови.

Важливо наголосити, що зниження слуху більшою мірою впливає на розвиток мовлення дитини – сприймання та розуміння мовлення оточуючих, власний пасивний (розуміє) та активний (використовує у спілкуванні)

словниковий запас, формування звуковимови, опанування граматичними категоріями мови тощо. Відтак, умовою успішного навчання є додаткова допомога у розвитку всіх сторін мовлення дитини.

Зниження слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації (що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання). Необхідно забезпечити відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в групі, під час заходів, ігрової діяльності, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Спектр та ступінь труднощів дитини, напрями та обсяг підтримки залежать від багатьох чинників і є індивідуальними для кожної дитини.

Умовами забезпечення безбар'єрності є:

- вчасне виявлення порушень слуху у дитини, вчасне оптимальне слухопротезування, залучення до системи супроводу;
- забезпечення комунікації з дитиною, починаючи з раннього віку, із застосуванням різних засобів (словесна, жестова мова) залежно від індивідуальних потреб дитини та запитів батьків;
- рівний доступ до спілкування, навчання, участі та соціальних контактів дитини, з урахуванням її індивідуальних мовних та комунікативних потреб (розвиток першої мови дитини; повноцінна комунікація з педагогами та однолітками, які спілкуються мовою дитини та мають переваги соціального спілкування; врахування рівня слуху дитини, її можливостей та здібностей);
- застосування необхідних адаптацій змісту, методів та матеріалів з урахуванням унікальних потреб дитини (мова/мовлення, навчання, спілкування тощо);
- доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, мовлення та ін. відповідно до рекомендацій інклюзивно-ресурсного центру;
- доступність спілкування у жестомовному середовищі, занять з вивчення української жестової мови (якщо дитина спілкується жестовою мовою, вільне володіння педагогами жестовою мовою - обов'язкове);
- використання технічних засобів звукопідсилення, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових та навчальних програм;
- відповідна підготовка педагогів, які пройшли навчання та мають досвід роботи з дітьми глухими або зі зниженим слухом;
- організація командної роботи вихователя, сурдопедагога, психолога, сурдолога та інших фахівців, спільне планування процесу навчання;
- співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби);
- моніторинг прогресу та контроль розвитку дитини (комунікативні навички, розвиток словесного мовлення та (або) володіння жестовою мовою, академічні успіхи, соціально-емоційний стан згідно з однаковими вимогами до всіх дітей). Якщо рівень розвитку дитини не досягає очікуваного прогресу, перелік та розташування послуг необхідно переглянути та змінити (послуги мають базуватися на індивідуальних потребах дитини, а не на доступності ресурсів).

5. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з порушеннями зору

Необлаштованість *безбар'єрного середовища* у ряді випадків може створювати для дитини з порушенням зору різні небезпеки при її пересуванні територією дошкільного закладу та всередині нього, під час тих чи інших дій, пов'язаних з життєдіяльністю дитини в освітньому закладі. Тому забезпечення *безбар'єрного освітнього середовища* для дітей з порушеннями зору починається зі зняття бар'єрів у їх орієнтуванні в приміщенні та пересуванні у навколишньому середовищі дошкільного закладу.

Необхідно пам'ятати про те, що для дитини з порушенням зору успішність пересування у просторі та різні види діяльності тісно пов'язані з повнотою її сприйняття навколишнього та освітнього простору, навчальної інформації. Тому *безбар'єрність середовища*, що оточує таку дитину, визначається наявністю в ній достатніх *сенсорних індикаторів*, доступних для сприйняття дитиною з порушенням зору. Можливість орієнтування в мікро- та макро- просторі забезпечує необхідну мобільність дітей цієї категорії.

При обладнанні доступного для дітей з порушеннями зору навколишнього середовища використовують звукові, візуальні та дотикові (тактильні) орієнтири, а також створюють спеціально обладнані робочі (навчальні) місця.

Дитина з порушенням зору має бути попереджена про зміну розташування меблів та звичного розташування предметів, якими вона користується. Двері та шафи не можна залишати прочиненими. У випадках, коли є якісь тимчасові перешкоди на шляху пересування дітей або коли навколишнє середовище недостатньо облаштоване під потреби в орієнтуванні, необхідно передбачити можливість супроводу дітей в таких умовах.

Створення необхідної навчально-дидактичної бази та забезпечення обладнанням освітнього процесу, на основі врахування характеру порушеного у дітей зору та охорони зору:

- достатньої кількості (для кожної дитини) наочного роздаткового матеріалу;
- обладнання куточків природи для спостереження за рослинами і тваринами на близькій відстані;
- обладнання ігрових куточків в групах, з урахуванням рекомендацій лікаря-офтальмолога;
- забезпечення оптимального освітлення приміщення: для короткозорих дітей рекомендується освітлення 500 люкс та вище; для дітей із захворюванням заломлюючих ділянок зорового апарату, рогівки та кришталика – низьке, 80-100 люкс; для дітей із світлобоязкістю - захищене від яскравого світла робоче місце;
- розміщення ігрового та дидактичного матеріалу на рівні очей, на регламентованій для кожної дитини відстані;
- розташування натуральних предметів у просторі, відстань між ними та відстань до очей мають підбиратись індивідуально;
- необхідне постійне чергування видів діяльності на полісенсорній основі, із залученням усіх збережених аналізаторів.

Забезпечення принципу взаємодії та зв'язку в роботі вихователів, тифлопедагогів, медичного персоналу та батьків, дотримання спеціальних вимог та рекомендацій, узгодженості в педагогічних і медичних впливах тощо.

Особливості роботи педагогів з такою дитиною:

1. Робоче місце дитини має бути гарно освітленим.
2. Наочні посібники мають бути чіткими, яскравими, не дрібними.
3. Зорову роботу слід чергувати з усною, враховуючи підвищену втомлюваність зору.
4. Для зняття зорової втоми після 10–15 хвилин зорового навантаження виконати спеціальні розслаблюючі вправи.
5. У роботі з дітьми використовувати не лише зір, а й збережені аналізатори (тобто у процесі обстеження об'єктів, наочності залучати дотикове (тактильне) сприйняття).
6. Слідкувати за поставою дитини: відстань від очей до робочої поверхні має бути не меншою за 30 см, використовувати підставки.
7. Можна використовувати спеціальні адаптивні засоби, наприклад, оптичні (окуляри, лінзи), неоптичні (фломастери, кольорові маркери тощо).

Навчання і виховання дитини з порушенням зорової функції має бути поєднаним із оздоровленням, корекційними заняттями з розвитку зору, за необхідності - з лікуванням, індивідуальними заняттями, психокорекцією тощо.

6. Організація безбар'єрного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями

Основними показниками психічного розвитку дитини є: розвиток пізнавальної сфери (сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення) та мовлення; формування системи особистісних відносин (емоцій, потреб, мотивів тощо); оволодіння діяльністю (предметно-практичною, ігровою, сенсорно-пізнавальною, комунікативно-мовленнєвою, навчальною тощо).

Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються особливим розвитком пізнавальної діяльності, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), стійкості у сприйманні та аналізі явищ навколишньої дійсності; обмеження уяви. Як позитивні, так і негативні емоції такої дитини характеризуються безпосереднім активним проявом у поведінці (бурхливий прояв радості і невдоволення, незалежно від обставин). Можна спостерігати певну обмеженість потреб дитини, особливо пізнавальних, а також тих, що викликають її інтерес до діяльності. Діти з інтелектуальними порушеннями успішно оволодівають практичними діями внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Формування розумових та практичних дій здійснюється лише завдяки спеціально організованій корекційній роботі, спрямованій на навчання та виховання.

Для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є характерним порушення пізнавальної діяльності, що виявляється в обмеженості сприймання, уваги, пам'яті, мислення, відтворенні сприйнятого і вивченого. Такі діти можуть мати певні обмеження у набутті комунікативних та

соціальних навичок. Ці обмеження зумовлюють уповільнений темп розвитку та навчання дитини, проте вона здатна до навчання, але у власному уповільненому темпі і в обмеженій кількості.

Необхідно якомога раніше до роботи з дитиною залучити фахівців, які сприятимуть подоланню обмежень та активізації психічного розвитку дитини в умовах спеціального чи інклюзивного навчання.

Дитина з інтелектуальними порушеннями специфічно сприймає соціум та виражає емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення дорослого до розвитку дитини сприятиме її входженню в соціум, розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, що забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Усі діти легко відволікаються на сторонні звуки та предмети, особливо якщо у них є проблеми з концентрацією уваги. Тому вони мають освітні потреби у створенні спеціальних умов, що налаштують їх на заняття.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Дозування часу. Необхідно займатися з дитиною, коли вона бадьора та енергійна, не втомлена, не голодна, має бажання до взаємодії.

Організація безшумного простору. Різні шуми заважають дитині зосередитись. Тому, починаючи заняття, необхідно вимкнути всі джерела стороннього шуму. Дитина повинна сконцентруватися на тому, що говорить їй дорослий, а шум на задньому плані у таких випадках дуже заважає.

Прибирання відволікаючих факторів. Починаючи заняття, необхідно прибрати стіл або підлогу від непотрібних іграшок і сторонніх предметів. Перед дитиною необхідно класти тільки ті іграшки, що потрібні. Закінчивши гру, не потрібно залишати іграшки перед очима дитини: приберіть їх у коробку або сумку, щоб дитина їх не бачила. У такому випадку їй буде легше переключитися від попередньої гри до наступної.

Забезпечення освітлення під час занять. Це важливо для правильної взаємодії з дитиною. Під час гри або розмови з дитиною необхідно прагнути до того, щоб обличчя дорослого було добре освітлено, слід уникати перебування спиною до вікна або до лампи.

Встановлення зорового контакту. Сідати необхідно навпроти дитини, щоб вона могла без зусиль установити з вами зоровий контакт, бачити ваші очі, рот, вираз обличчя, ваші рухи, мати змогу копіювати ваші дії. Якщо ви сидите поруч із дитиною, їй доводиться обертатися, щоб поглянути на вас. Те саме стосується і ситуацій, що не пов'язані з грою: наприклад, коли ви навчаєте дитину самостійно їсти, посадіть дитину на стільчик обличчям до себе.

Налагодження комунікації. Звертаючись до дитини, потрібно намагатися говорити просто і зрозуміло. Уникати складних конструкцій, вживати тільки ключові слова. Говорити так, щоб дитині було легко вас зрозуміти.

Розбивання завдання на маленькі кроки. Дитині буде легше набувати нових навичок, якщо оволодіння ними буде відбуватися поетапно, невеликими кроками.

Початок навчання з легкого. Починаючи навчання нових навичок, спочатку використовуйте прості і легкі завдання, а потім поступово підвищуйте рівень їхньої складності.

Послідовність дій. Будь-яку дію можна представити у вигляді послідовності маленьких кроків. Поступово збільшувати участь дитини, поки нарешті вона не почне виконувати всі дії самостійно.

Починати з самообслуговування. Слід починати з навчання дитини навичкам користуватися горщиком, самостійно пити, їсти, вмиватись, розчісуватись, чистити зуби, вдягатись і роздягатись тощо – це надасть упевненості дитині і сприятиме її соціалізації.

Розвиток сенсомоторики. Паралельно з навчанням навичок самообслуговування необхідно дитину розвивати сенсомоторно. Це сприяє пізнавальному розвитку, оскільки розвиває відчуття та сприймання, на основі яких у дитини в подальшому формуються такі пізнавальні процеси, як пам'ять, увага, мислення та мовлення.

Сенсорний розвиток. Заняття із сенсорного розвитку можуть проходити у вигляді гри з дидактичними іграшками, рухової гри, гри з правилами, що забезпечує виділення властивостей і відносин предметів. Вирішення завдань із сенсорного виховання передують проведенню занять з конструювання, ліплення, малювання, оскільки дитина має виокремити властивості зображених предметів.

Розвиток творчих здібностей. Варто також розвивати в дитини творчі здібності – вміння малювати, ліпити, робити аплікації. Прищеплювати практичні навички: користуватися олівцем, фломастерами. Важливо, щоб дитина отримувала задоволення від виконаної роботи, раділа результатам своєї праці.

Навчання з радістю та успіхами. Разом з дитиною виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів, конструювати із готових форм будинки, пірамідки та ін. Доцільно влаштовувати виставки із виготовлених дітьми виробів з паперу, з пластиліну, солоного тіста тощо. При цьому слід регулювати співвідношення допомоги дитині та міри її самостійності: завжди мають бути посильні для дитини завдання для самостійного виконання. Важливо помічати найменші досягнення дитини, хвалити за старанність, радіти її успіху.

IV. Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі

Потужний стрес і травматичний досвід, які зумовила російська агресія проти України, – бар'єри, що стають на шляху до повноцінного і здорового життя. Щоб ці бар'єри усунути, потрібно піклуватися про психічне здоров'я. Зокрема, проводити систематичну роботу щодо відновлення та збереження психічного здоров'я, яка забезпечить доступ до якісної допомоги усім учасникам освітнього процесу.

Вагомого значення для забезпечення якісного освітнього процесу наразі набуває створення психологічно комфортного середовища у закладах освіти, надання своєчасної підтримки педагогічним працівникам та залучення батьків до освітнього процесу. Зокрема, надання педагогами психологічної допомоги дітям, які переживають вплив кризових подій, навчання їх технікам зняття

психічного напруження. Діти не мають великого життєвого досвіду або фізичної та емоційної зрілості, як дорослі, і вони реагують на стресові переживання та розуміють їх по-іншому. Тому і психологічна допомога має відповідати їх потребам.

Перша психологічна допомога (далі - ППД) є одним із низки заходів у відповідь на надзвичайні події, в яких може опинитися дитина, включає в себе уважне ставлення до реакцій малюка, активне слухання, і, за потреби, практичну допомогу в задоволенні базових потреб та вирішенні нагальних проблем. Особливої уваги потребують діти, батьки яких знаходяться на захисті країни, з родин внутрішньо переміщених осіб, ті, які повернулися із-за кордону й переймають тривожність від батьків, що опинилися в новій реальності із постійною загрозою життю. Надання ППД не передбачає значної професійної підготовки, достатньо педагогічних знань, отриманих в межах загальноосвітнього психологічного інформування, і природної здатності проявляти співчуття, людяність. Педагог, який постійно взаємодіє з дитиною, може надавати таку допомогу - помічати, слухати та обговорювати. Оволодіння навичками надання ППД та розуміння реакцій на кризові події, дає можливість дошкільним педагогам не лише допомагати дітям, але й застосовувати ці навички у власному житті.

Діти з особливими освітніми потребами мають особливості когнітивних функцій, психо-емоційних процесів, сенсорного і моторного розвитку. Вони можуть відчувати труднощі у розумінні значення подій та сприйманні інформації про обставини, в яких знаходяться, особливо, якщо ці обставини швидко змінюються. Через це діти з ООП можуть відмовлятися брати участь в спільних з іншими дітьми видах діяльності, прагнути ізолюватися тощо.

З метою недопущення ускладнення та погіршення психологічного стану дітей з особливими освітніми потребами педагогам необхідно звертати увагу на попередження вторинної психологічної травми шляхом організації комфортного, інклюзивного та розвиваючого освітнього середовища, забезпечення для дітей заходів, спрямованих на попередження психологічного травмування.

Особливої уваги потребують діти, які нещодавно прийшли в садочок. Адже виникають складнощі природного характеру, які пов'язані з процесом адаптації. До того ж якщо це дитина з числа внутрішньо переміщених осіб, то крім адаптації, може проявитись ретравматизація, пов'язана з попереднім досвідом. Тому цій категорії дітей потрібна додаткова підтримка та увага на всіх етапах її перебування в садочку та під час тренувань.

Тренування є одним з найважливіших способів підготовки до реагування на надзвичайні ситуації, як в контексті фізичної безпеки, так і психологічної. Важливо допомогти дітям усвідомити процес тренування та встановити причинно-наслідкові зв'язки («Чому це відбувається?», «Чому важливо готуватись?», «Що потрібно робити?», «Чому варто не боятись, а робити те, чого вже навчився під час тренувань?» тощо).

Під час спілкування з дітьми з ООП важливо звертати увагу на властиві їм прояви тривожності та занепокоєння, які будуть виражатись в міміці, жестах, зміні мовлення, інтонації, нервозності. Треба пам'ятати, що діти з ООП більш чутливі до невербальних повідомлень від дорослих та оточуючих

людей, особливо до інтонацій та виразу обличчя. Тож педагоги мають пильно слідкувати за власною реакцією, щоб заспокоїти дітей та надавати їм приклад для наслідування.

Окрім того, слід зазначити, що, коли батьки дітей дошкільного віку перебувають у стані тривоги, страху, тривалого напруження або відчують інші негативні емоції/стани, це напряму позначається на загальному психологічному й фізичному стані їхніх дітей. Це може проявлятися в домінуванні агресивної поведінки, підвищеній гіперактивності, порушеннях сну, концентрації уваги, проявах підозрілості, недовіри до знайомих та навіть близьких людей, розладах настрою, небажанні комунікувати з іншими тощо. Це все ускладнює процес нормального розвитку дитини та перешкоджає її повноцінному вихованню, освіті та соціалізації.

Заклади загальної середньої освіти

I. Міжнародні документи та нормативно-правові акти, що є основою для надання безбар'єрних освітніх послуг.

В основі трансформації системи освіти щодо надання безбар'єрних освітніх послуг та розвитку інклюзивного навчання лежать міжнародні документи — декларації та конвенції, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй (ООН), яка є провідним міжнародним суб'єктом нормотворення у сфері прав людини та освіти.

Базовим документом, що закріплює право людини на освіту на міжнародному рівні, є **Загальна декларація прав людини (1948 р.)**. Вона проголошує принцип недискримінації та гарантує право кожної людини на освіту, що включає здобуття знань, розвиток культурних навичок і професійну орієнтацію.

Положення Декларації отримали розвиток у **Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)**, який передбачає право кожної особи на обов'язкову та безоплатну початкову освіту, а також поступове забезпечення доступності середньої і вищої освіти.

На запобігання дискримінації в освітній сфері спрямована **Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (1960 р.)**, яка визначає дискримінацію як одну з основних перешкод у реалізації права на освіту.

Одним із ключових міжнародних документів є **Конвенція про права дитини (1989 р.)**, яка гарантує право кожної дитини на освіту та передбачає створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами. Документ підкреслює право таких дітей на повноцінне життя, гідність і ефективний доступ до освітніх послуг.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю (1993 р.) визначають механізми реалізації права осіб з інвалідністю на освіту, зокрема в умовах інклюзивного навчання. Освіта таких осіб розглядається як невід'ємна складова загальної системи освіти, а

держави зобов'язані забезпечити гнучкість освітніх програм, доступ до якісних матеріалів і належну підготовку педагогів.

Питання соціальної інтеграції осіб з інвалідністю відображені у **Європейській соціальній хартії (переглянутій, 1996 р.)**, яка гарантує право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства незалежно від віку чи характеру інвалідності.

Важливим міжнародним актом є **Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.)** та Факультативний протокол до неї. Україна, ратифікувавши Конвенцію у 2009 році, взяла на себе зобов'язання забезпечити право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації, у тому числі шляхом впровадження інклюзивного навчання, надання необхідної підтримки, застосування принципу розумного пристосування та забезпечення доступності освіти на всіх рівнях упродовж життя.

Інчхонська декларація (2015 р.), ухвалена за результатами Всесвітнього форуму з питань освіти, закликає держави забезпечити інклюзивну, рівноправну та якісну освіту і можливості навчання впродовж життя для всіх. Її положення інтегровані у **Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року**, реалізація яких в Україні визначена відповідними актами Президента України.

Безбар'єрність в освіті розглядається як необхідна умова забезпечення доступу до навчання впродовж життя для всіх громадян незалежно від віку, стану здоров'я чи індивідуальних особливостей. Вона передбачає створення рівних можливостей доступу до якісної освіти, задоволення освітніх потреб усіх учасників освітнього процесу та формування інклюзивного освітнього середовища.

На національному рівні Конституція України гарантує рівність прав і свобод людини та забезпечує доступність освіти у державних і комунальних закладах.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.) визначає державну політику щодо створення умов для реалізації прав осіб з інвалідністю, зокрема у сфері освіти, на рівні з іншими громадянами.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.) встановлює правові основи недискримінації та забезпечення рівних можливостей у реалізації прав, у тому числі права на освіту.

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» (2015 р.) регулює питання безпеки та доступності об'єктів, зокрема закладів освіти, і передбачає відповідальність за недотримання встановлених вимог.

Указ Президента України **«Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (2020 р.)** визначає стратегічні напрями формування рівних можливостей у сфері освіти, праці та суспільного життя.

Вимоги щодо безперешкодного доступу до будівель і приміщень закладів освіти для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення визначені **Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності (2015 р.)**.

Комплексним документом державної політики є **Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (2021 р.)**, яка передбачає інтеграцію принципів безбар'єрності у всі сфери, зокрема освітню, соціальну, цифрову та інформаційну.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) гарантує право на освіту впродовж життя та визначає обов'язок держави створювати умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами, зокрема шляхом організації інклюзивного навчання, створення спеціальних умов та усунення бар'єрів.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) визначає забезпечення рівного доступу до освіти, заборону дискримінації, територіальну доступність і розвиток різних форм здобуття освіти, включаючи інклюзивне навчання.

Постанова Кабінету Міністрів України **«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти»** регламентує створення умов доступності, застосування універсального дизайну та розумного пристосування відповідно до індивідуальних потреб учнів.

Державний стандарт початкової та базової середньої освіти передбачають забезпечення рівного доступу до освіти, урахування індивідуальних особливостей учнів, організацію корекційно-розвиткової роботи та створення безбар'єрного освітнього середовища.

Державні будівельні норми (ДБН), зокрема **ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд»** та **ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки та споруди. Заклади освіти»**, встановлюють вимоги щодо доступності будівель, організації простору та створення умов для маломобільних груп населення.

Постанова Кабінету Міністрів України **«Деякі питання забезпечення умов безбар'єрності, енергоефективності та вимог цивільного захисту» (2023 р.)** регулює питання проєктування, будівництва та відновлення об'єктів із дотриманням принципів безбар'єрності та безпеки.

Питання безбар'єрності також відображені у **Концепції Нової української школи**, яка передбачає дитиноцентризм, інклюзивний підхід та використання універсального дизайну в освітньому процесі.

Професійні стандарти педагогічних працівників (2020 р.) включають інклюзивну компетентність як обов'язкову складову професійної діяльності. Підвищення кваліфікації педагогів передбачає обов'язкове вдосконалення знань і навичок щодо роботи з учнями з особливими освітніми потребами (не менше 10% загального обсягу навчання).

II. Організація фізичної безбар'єрності закладу загальної середньої освіти.

При проєктуванні, будівництві нових, а також реконструкції, реставрації та капітальному ремонті існуючих закладів освіти обов'язковим є забезпечення в повному обсязі вимог доступності, зручності, інформативності та безпеки.

У разі якщо в існуючих будівлях і спорудах неможливо повною мірою забезпечити зазначені вимоги для осіб з інвалідністю, застосовується принцип розумного пристосування.

Загальні положення щодо забезпечення доступності будівель і споруд, а також їх розумного пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення (далі — МГН), встановлені ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». Вони конкретизуються в інших державних будівельних нормах з урахуванням специфіки об'єкта нормування.

Зазначені норми поширюються на проєктування, будівництво нових об'єктів, а також на реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт і розумне пристосування існуючих житлових та громадських будівель і споруд з урахуванням потреб МГН.

Вимоги до проєктування, будівництва нових і реконструкції існуючих будівель закладів загальної середньої освіти, а також до пристосування приміщень, що входять до складу будівель іншого призначення, визначені ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки та споруди. Заклади освіти».

Водночас ДБН В.2.2-40:2018 мають ширшу сферу застосування, оскільки охоплюють також питання реставрації, капітального ремонту та розумного пристосування об'єктів.

Методичні рекомендації розроблені на основі зазначених державних будівельних норм і містять основні вимоги щодо забезпечення доступності. Їх доцільно застосовувати також під час поточного ремонту та благоустрою територій (зокрема при встановленні тимчасових споруд).

Проєктні рішення повинні забезпечувати вільний доступ для всіх груп населення, у тому числі маломобільних. При цьому такі рішення не повинні погіршувати умови життєдіяльності інших користувачів і знижувати ефективність експлуатації будівель.

З цією метою елементи будівель і споруд мають бути максимально універсальними та придатними для використання всіма групами населення. Застосування спеціалізованих елементів, що враховують специфічні потреби осіб з інвалідністю, допускається лише у разі відсутності можливості використання універсальних рішень.

Питання доступності закладу освіти необхідно розглядати комплексно. Воно передбачає забезпечення:

доступності прилеглої території (зокрема паркувальних місць і шляхів руху);

доступності входів і виходів (вхідних груп);

організації вертикальних і горизонтальних шляхів руху всередині будівлі;

доступності приміщень, у тому числі санітарно-гігієнічних;

доступності укриттів.

Все це є складовими частинами доступності об'єкту.

III. Організація безбар'єрного освітнього середовища.

1. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів із порушеннями когнітивного розвитку.

Основними бар'єрами в навчанні в учнів із затримкою психічного розвитку (далі - ЗПР) є труднощі взаємодії з одним або декількома членами родини, у шкільному або соціальному середовищі; труднощі в прийнятті особистих рішень.

В зв'язку з цим **підтримка учнів із ЗПР в освітньому процесі передбачає:**

- відповідність меблів особливим потребам учнів;
- виявлення психологічної готовності учнів до уроку, створення емоційного фону уроку;
- використання спеціальних засобів корекції з урахуванням специфіки порушень;
- оптимізацію темпу роботи та динаміки втомлюваності;
- створення умов для активної діяльності учня на уроці;
- розвиток спостережливості, досвіду практичної діяльності, формування навичок і вмінь самотійно оволодівати знаннями та користуватись ними;
- виявлення найбільш типових прогалин у знаннях з метою їх поступового заповнення для недопущення посилення відставання цих учнів від інших учнів класу;
- стимулювання активності на уроках, підтримку навіть незначних успіхів і зосередження на цьому уваги інших учнів;
- створення навколо атмосфери позитивного і дружнього ставлення, й постійної підтримки;
- врахування недостатнього вміння засвоювати знання, з цією метою, особливо на перших етапах навчання, використання наочності і докладного пояснення;
- врахування труднощів орієнтування в завданні;
- адаптацію інструкцій з урахуванням особливих освітніх потреб і індивідуальних труднощів учнів;
- підвищення мотивації навчальної і пізнавальної діяльності засобами постійної підтримки і стимулювання;
- зменшення кількості завдань, залучення до роботи з такими дітьми спеціалістів школи – логопеда, психолога, спеціаліста лікувальної фізкультури тощо;
- проведення занять з розвитку всіх видів сприймання, особливо зорового та слухового, на базі яких розвиваються вищі психічні функції;
- зміцнення працездатності, уміння зосереджувати увагу й цілеспрямовано працювати під час корекції розвитку та навчання;
- розвиток навчальної мотивації, бажання вчитися, віру дитини у власні можливості, що можливе завдяки усвідомленню й оцінці реальних досягнень;
- необхідність домогтися зв'язку між відчуттям і словом, сприйманням і словом, уявленням і словом під час формування у дитини знань про навколишній світ;
- розвиток пізнавальної діяльності;
- приділення уваги виробленню вміння орієнтуватися в сторонах предметів, які знаходяться перед дитиною;
- формування вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання (таку роботу можна проводити під час конструювання, малювання);

підтримку щонайменших позитивних проявів у навчанні, спілкуванні, поведінці;

створення умов, за яких проблеми психічного розвитку дитини не перешкоджають досягненням у навчанні.

Бар'єри в навчанні в учнів з розладами аутистичного спектра (далі - РАС): відсутні, слабо або недостатньо сформовані навички звертання уваги на розмовляючу людину, навички діалогу, соціальні навички; залежність від підказок; вгадування; труднощі в узагальненні, в перенесенні набутих навичок на нові ситуації; слабка або нетипова мотивація; залежність від заохочень; сенсорні захисти.

В зв'язку з цим **підтримка учнів з РАС в освітньому процесі передбачає:** розміщення учня близько до вчителя, щоб підтримувати його і контролювати;

спілкування, інформаційну діяльність: бесіди, екскурсії, зниження тривожності і підвищення почуття безпеки;

діяльність по створенню відносин: спілкування учитель-учень, учень-учень, спілкування за межами школи;

постійне заохочення;

розробку системи оцінки успішності, що відображає прогрес досягнень учня, обговорення її адміністрацією та батьками дитини;

заохочення роботи в групах, зосередженість на комунікативних навичках учня;

ознайомлення учня з правилами, яким він повинен слідувати;

надання консультацій та зразків виконання будь-яких завдань, які учень вважає занадто важкими для себе;

поступове збільшення числа завдань, які учень повинен виконати;

пріоритетне використання візуальних засобів, презентацій предметів і перехід до зменшення використання сюжетних презентацій;

акцентування на навичках використання комп'ютера;

подання реальних життєвих ситуацій;

сприяння соціальному та мовному розвитку за допомогою різних технік, методів інтерактивної роботи;

організацію заходів, спрямованих на встановлення ставлення взаємності (пісні, ігри в м'яч тощо).

Основними бар'єрами в навчанні в учнів із синдромом дефіциту уваги і гіперактивністю (далі – СДУГ) є розлади когнітивних психічних функцій (увага, пам'ять, мислення), низька здатність робити нотатки, загальмованість, що призводить до нездатності вчитися на помилках або з опорою на попередній досвід.

У випадку наявності дефіциту уваги з гіперактивністю дитина демонструє різні розлади особистості як всередині, так і зовні. Внутрішній розлад може виникнути, наприклад, як тривалий стан тривоги (необґрунтований страх і розчарування); емоційна нестійкість і депресія; ізоляція, відмова від інших; відраза до діяльності, байдужість.

В зв'язку з цим **підтримка учнів із СДУГ в освітньому процесі передбачає:**

початок діяльності з завдання або стимулу, який приверне увагу; залучення і утримання уваги вербальними і невербальними елементами (жести, міміка, тон голосу);

надання додаткового часу для виконання конкретних завдань;

адаптацію часу, виділеного на виконання завдання або тесту, наприклад: індивідуалізація часу, відведеного на здійснення діяльності; встановлення різних ритмів (зростання або зменшення ритму) для деяких учнів;

використання коротких перерв під час уроку;

недопущення різких переходів від одного виду діяльності до іншого;

визначення способів підтримки або заохочення і похвали сильних сторін дитини, особливо в позаурочний час;

усунення чинників, які можуть відвернути дитину під час уроку;

визначення заходів, які приємні для дитини, і заохочення її участі в них.

2. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями мовлення.

Оволодіння мовними знаннями на уроках української та іноземної мови, читання – мета навчання в молодших класах. Починаючи з 5го класу, вони стають головним інструментом опанування усіх шкільних предметів, а відтак мають бути досконалими: дитина повинна безперешкодно читати, писати, вільно висловлювати свої думки. У закладі загальної середньої освіти можуть навчатися діти, **особливості розвитку усного мовлення** яких продовжують створювати **бар'єри** на шляху до успішного опанування шкільних знань (див. розділ «Дошкільна освіта»). Вони справляють негативний вплив на якість опанування писемного мовлення (читання і письма). Водночас **навчальні труднощі** (**дислексія** – особливості оволодіння навичкою читання; **дисграфія** – особливості оволодіння навичкою запису слів, які «пишуться» так, як «чуються» (не потребують знання правил правопису); **дизорфографія** – особливості оволодіння навичкою запису слів, які «пишуться» відповідно до певних правил правопису) можуть бути притаманними читанню і письму школярів, у яких попередній розвиток мовлення перебігав безперешкодно. Представники обох означених груп відчують необхідність у спеціальній підтримці – організації такого освітньо-розвивального середовища, яке було би спроможним задовольнити **особливі мовленнєві потреби**, відкриваючи безперешкодний доступ до регламентованих Законом про освіту освітніх послуг.

Бар'єри в навчанні у дітей з порушеннями мовлення.

Особливості мовленнєвого розвитку можуть спричиняти негативний вплив на якість розуміння інструкцій до завдань у підручниках та усвідомлення самих текстів, які підлягають «прочитуванню»; виконання різних типів письмових завдань і письмової комунікації у цілому (виклад власних думок на папері, створення писемних повідомлень та ін.). Вони можуть проявлятися у труднощах правильного усного відтворення одиниць мовлення у процесі читання і їхнього написання при виконанні письмових завдань як у дітей з порушеннями усного мовлення, так і у дітей без порушень усного мовлення.

Опанування навичок читання може супроводжуватися труднощами запам'ятовування друкованих літер; тривалим періодом формування навичок переходу від розпізнавання окремих літер до називання складів (а потім слів); наявністю замінів, пропусків, додавань літер, які мають схожі ознаки; численними помилковими здогадками (дитина не дочитує слово, а вигадує його продовження); труднощами у розумінні прочитаного та ін.

Письмові роботи дітей (списування, диктанти, творче письмо) можуть характеризуватися присутністю замінів, пропусків, додавань літер, складів слів; пунктуаційних і орфографічних помилок та ін.

Такі особливості можуть проявлятися у різному сполученні і бути притаманними читанню і письму однієї дитини. Особливості розвитку пізнавальної сфери носять вторинний характер (див. розділ «Дошкільна освіта»).

Організація **безбар'єрного освітнього середовища** для школяра з особливими мовленнєвими потребами передбачає врахування особливостей її розвитку (у тому числі висвітлених у розділі «Дошкільна освіта»), освітніх труднощів, визначення ступеня їхнього прояву та організацію необхідних пристосувань, що полягають у здійсненні адаптацій і модифікацій навчального матеріалу, а також належному рівні кваліфікації фахівців та обізнаності батьків з потребами їхніх дітей і стратегією їхньої підтримки.

Для надання **підтримки дітям з особливими мовленнєвими потребами в освітньому процесі** потрібно:

своєчасно помітити труднощі, співвіднести їх з усним мовленням (у разі наявності особливостей усного мовлення, розпочати роботу спочатку саме над їхнім усуненням, налагоджуючи співпрацю з учителем-логопедом і батьками дитини; здійснювати моніторинг прогресу дитини на заняттях з учителем-логопедом з метою створення аналогічних умов успішності виконання завдань дитиною в класі);

пристосуватися до індивідуального «розкладу» і «маршруту» дитини у процесі опанування цих навичок, що означає надати потрібну кількість часу і тренувальних вправ на засвоєння;

визначити, які «опори» можуть суттєво допомогти в опануванні навичок (сприймання на слух, зорове сприймання, рухова активність, дотик та ін.) і організувати ігри, у яких дитина могла би користуватися таким способом засвоєння, який є найкраще розвиненим (наприклад, часто опанування навичок читання доречніше розпочати «через письмо»: дитина слухає як звучить слово, добирає потрібні букви на кожен звук (з розрізної азбуки або записує) і лише потім читає те, що утворилося в результаті таких дій та ін.);

налагодити співпрацю зі всіма особами, які дотичні до навчання і виховання дитини з метою висування однакових вимог до організації освітньо-розвивального середовища у школі і вдома;

своєчасно виявити необхідність надання додаткової психологічної підтримки і задовольнити потребу у ній, звертаючи увагу батьків і інших членів команди супроводу дитини;

організувати підтримку дитини з опорою на загальний алгоритм пристосувань освітнього середовища відповідно до потреб дитини, наповнюючи його конкретним індивідуальним змістом:

Алгоритм створення адаптації і модифікації

Типи	Індивідуальні особливості
<i>Скорочення обсягу, зниження ступеня складності матеріалу завдання, збільшення часу на виконання</i>	- максимальне використання інтересів дитини для досягнення навчальних цілей; - активне залучення методу імпровізації (прояв гнучкості з боку педагога «тут і зараз») з метою підтримки інтересу дитини
<i>Міра допомоги (опори): демонстрація зразка, виконання частини завдання спільно тощо</i>	- надання можливості розпочати виконання завдання із спостереження за діяльністю однокласників
<i>Способи концентрації уваги (сильні подразники)</i>	- організація роботи на основі тем, що становлять інтерес для дитини (техніка, обладнання, транспорт, дорожні знаки, папути, складові різних предметів тощо)
<i>Стиль сприймання та рівень уявлень</i>	- виконання спеціальних завдань, спрямованих на одночасне охоплення декількох подразників та їх узагальнення (орієнтація на полісенсорність)
<i>Частота повторення виконання завдання</i>	- повторення завдань, що вимагають узагальнення та послідовного синтезу (використання одного й того самого матеріалу за необхідності)
<i>Контроль та корекція виконання завдань (виправлення помилок)</i>	- виконання завдань, спрямованих на виправлення помилок, аналогічних своїм, у контексті ігрових ситуацій
<i>Способи та частота релаксації</i>	- організація відпочинку залежно від стану та бажання дитини
<i>Співпраця з дорослими, однокласниками</i>	- ненав'язливе залучення до спільних видів діяльності шляхом розігрування ситуацій, що викликають інтерес дитини; - акцентування на здібностях дитини у присутності інших дітей

3. Організація безбар'єрного освітнього середовища для глухих учнів, учнів зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами.

Безбар'єрність передбачає перш за все дотримання принципу «універсального дизайну» (<https://bf.in.ua/components/universalnyj-dyzajn-2/>) в організації навчання, тобто створення умов, максимально зручних та сприятливих для всіх дітей, водночас, не виключає, за потреби, застосування спеціальних додаткових пристосувань. Наприклад, не готувати окремі матеріали для дитини з особливими освітніми потребами, а запланувати такі способи презентації навчальної інформації, які б включали усні пояснення, зразки, наочні інструкції, дещо скороченні схематичні приклади тощо. Навіть те, що на перший погляд здається незвичним у класі (навчанні), може стати повсякденною практикою та сприяти успішності усіх дітей. Запропоновані

рекомендації можна впровадити у щоденну роботу, якщо до навчання залучені глухі діти та діти зі зниженим слухом.

Основні взаємопов'язані складові освітнього процесу, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності: комунікація (спілкування, взаємодія, соціальні контакти); навчання (академічні знання, навички, уміння застосовувати знання тощо); орієнтація в оточуючому середовищі, зокрема звуковому та візуальному.

Глухі діти та діти зі зниженим слухом як основний засіб спілкування та навчання можуть використовувати словесну та (або) жестову мову. Основну мову, якою спілкується дитина, потрібно застосовувати як базову (першу) мову у навчанні. Важливе місце у навчанні, зокрема глухих дітей, належить опануванню словесним письмовим мовленням (навички читання, письма тощо).

Діти зі зниженим слухом сприймають інформацію частково *через слух* (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантами) та *через зір* (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при зниженні слуху).

Безбар'єрність в освітньому процесі для дітей зі зниженим слухом та дітей з кохлеарними імплантами передбачає усунення перешкод у сприйманні звукової (акустичної) інформації шляхом поєднання наступних заходів – дублювання її засобами, що можуть сприйматися через зір (візуально), забезпечення оптимальних умов для сприймання звукової інформації (частина учнів зможуть її сприймати, але дещо спотворено, не в повному обсязі, за умови наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо).

Для глухих дітей та дітей зі зниженим слухом, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність у навчанні передбачає використання жестової мови як мови навчання поряд зі словесною (переважно письмо і читання), що зумовлює необхідність володіння вчителем жестовою мовою або використання послуг перекладача жестової мови.

Ще однією умовою безбар'єрності при зниженні слуху може бути додаткова підтримка у вивченні предметів мовного циклу, часткове (тимчасове) спрощення (зниження складності) словесних висловлювань – прості речення, пояснення незнайомих слів (зокрема за допомогою наочності), скорочення навчальних текстів та ін. Доступність також передбачає можливість презентації знань дитиною у різний спосіб, врахування труднощів в опануванні мови та мовлення.

Важливо наголосити, що зниження слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації (що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання). Необхідно забезпечити відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в класі, поза класом, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Спектр та ступінь труднощів дитини, напрями та обсяг підтримки залежать від багатьох чинників і є індивідуальними для кожної дитини.

Як один із сучасних ефективних засобів безбар'єрності можна розглядати кохлеарну імплантацію. Кохлеарна імплантація має вплив на соціальне функціонування людини, а саме, взаємодію з соціальним оточенням,

соціальну активність, особистісну реалізованість. Із соціальної точки зору кохлеарну імплантацію розглядаємо як комплекс заходів, метою якого є створення умов для усунення бар'єрів у діяльності та участі у житті громади, орієнтування в аудіальному середовищі та комунікації у широкому мовно-культурному середовищі. Отже, кохлеарну імплантацію можна розглядати як один із засобів попередження і подолання комунікативних бар'єрів.

Детальну інформацію щодо створення безбар'єрного середовища можна дізнатися з літературних джерел, наведених у додатку.

Підтримка глухих учнів, учнів зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами в освітньому процесі передбачає:

забезпечення достатнього освітлення для того, щоб бачити обличчя усіх, хто залучений або може бути залучений до розмови та орієнтування у загальному контексті (ситуації) спілкування; важливо бачити наочність, підписи тощо;

розташування дитини у класі (забезпечити звукову і зорову доступність, зокрема, обрати місце для дитини ближче до вчителя та дошки);

забезпечення можливості для дитини завжди бачити обличчя вчителя, коли він говорить (уникати ситуацій, коли вчитель говорить, відвернувшись від дитини);

дотримання слухової «робочої відстані» (відстані, на якій дитина здатна сприймати акустичні сигнали);

зниження рівня загального шуму та відлуння, уникнення полілогу (говорити по черзі) (мінімізувати фоновий шум від внутрішніх (робота технічних засобів, переміщення стільців, навчального обладнання тощо) та зовнішніх (з коридорів, інших класів, вулиці, ігрових майданчиків тощо) джерел);

дотримання природних темпу, гучності, виразності мовлення, артикуляції (занадто гучне та/або уповільнене мовлення утруднює розуміння);

широке використання наочності, схем, таблиць, макетів, піктограм, інсценування тощо (підкріплення словесної інформації наочностю);

надання зразка виконання завдання;

використання підписів, дублювання усної інформації у письмовій формі, використання конспектів занять, фільмів та відео із субтитрами, слайдів із текстом, який озвучується тощо;

уникання тривалого монологу вчителя, занадто розгорнутих речень; використання чітких, покрокових, візуалізованих інструкцій; зниження складності (за потреби) усних повідомлень та письмових текстів, пояснення нових, незнайомих слів, абстрактних понять з опорою на наочність та досвід дитини;

збільшення часу на виконання завдань;

повторення матеріалу та закріплення навичок перед переходом до вивчення нового;

врахування специфічного слухо-зорового сприймання мовлення (зокрема, важко записувати та одночасно слухати тощо);

володіння вчителем жестовою мовою або залучення перекладача жестової мови (дотримання правил організації навчання за участі перекладача жестової мови), якщо дитина користується жестовою мовою;

варіативність та множинність способів викладання навчального матеріалу вчителем, виконання завдань та презентації знань дітьми (замість усної відповіді запропонувати письмову; замість написання диктанту - інше письмове завдання, тест тощо);

за потреби додаткова індивідуальна допомога у навчанні, консультування (додаткова підготовка до уроків та закріплення матеріалу після уроків з вчителем, асистентом вчителя, батьками);

мотивування дитини за допомогою створення позитивної атмосфери з опорою на її досвід та інтереси, заохочення (підбадьорювати, хвалити, відмічати навіть найменші успіхи тощо).

Умови забезпечення безбар'єрності:

вчасне виявлення порушень слуху у дитини, вчасне оптимальне слухопротезування, залучення до системи супроводу;

забезпечення комунікації з дитиною із застосуванням різних засобів (словесна, жестова мова) залежно від індивідуальних потреб дитини та запитів батьків;

доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, мовлення та ін. відповідно до рекомендацій фахівців інклюзивно-ресурсного центру;

доступність спілкування у жестомовному середовищі, занять з вивчення української жестової мови;

застосування сучасних підходів, методик, прийомів забезпечення доступності у навчанні, зокрема в інклюзивному класі: диференційоване викладання; множинні способи представлення навчального матеріалу та ін.

використання технічних засобів звукопідсилення, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових та навчальних програм;

програмне забезпечення (у смартфонах, ноутбуках тощо), що здійснює словесно-жестовий переклад, переклад усного мовлення на писемне, титрування;

психологічна підтримка в адаптуванні до нових умов, соціалізації, подоланні психологічних проблем (зокрема, інколи діти можуть відмовлятися носити слухові апарати, користуватися ФМ-системою або іншими допоміжними пристроями, сидіти поряд з асистентом вчителя тощо, оскільки це привертає небажану увагу);

організація командної роботи вчителя, сурдопедагога, психолога, сурдолога та ін. фахівців, спільне планування процесу навчання;

співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби).

4. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями зору.

Порушення зору створюють значні перешкоди в орієнтуванні у просторі – на території освітнього закладу, будівлі, побутових приміщеннях, а також у межах навчального середовища.

Для забезпечення орієнтування в будівлі та безпечного переміщення школярів з порушеннями зору повинні бути обладнані відповідні *тактильні орієнтири*:

направляючі поручні в коридорах та рельєфні позначення на дверях до навчальних та інших приміщень;

схеми приміщень з рельєфним текстом, зображенням або надписами шрифтом Брайля; рельєфні плани на сходових майданчиках та у вестибюлі;

тактильне покриття підлоги перед перешкодами та місцями зміни напрямку руху (підйомами, сходами, поворотами коридорів тощо);

небезпечні для учнів з глибокими порушеннями зору місця (наприклад, сходи, дерева біля освітнього закладу та ін.) повинні мати огорожі, що забезпечують їх повну безпеку.

у туалетах та душових кабінах, у спортивній роздягальні вентиля для гарячої та холодної води мають бути різної форми.

Також необхідно створити зручне для орієнтації учнів з порушенням зору середовище у шкільній їдальні.

Водночас важливо підтримувати вміння дітей пересуватися та орієнтуватися у класі та школі самостійно. Необхідні тренування та підтримка таких навичок.

Звукові орієнтири. Необхідно використовувати звукові маячки на входах, в будівлі школи, ліфтових кабінах та побутових приміщеннях.

Візуальні орієнтири - використання яскравих кольорових умовних позначень, пофарбованих яскравими кольорами огорожі, вказівники, надписи і підсвічування в затемнених місцях (наприклад, в шафах для книг і посібників, в шафах для одягу та ін.).

Перша і остання сходинки кожного сходового підйому повинні бути пофарбовані в контрастні кольори для візуального попередження дітей зі зниженим зором.

Контрастне маркування (контрастні позначення на дверях, контрастні смуги на сходах та ін.) дозволяє учням з порушенням зору отримувати інформацію про наявність перешкод.

Також необхідно організовувати *спеціальні робочі (навчальні) місця* для школярів із порушенням зору для забезпечення безпеки та комфортності освітньої діяльності. Їх облаштування спрямовано на усунення надмірних фізичних, динамічних, статичних, сенсорних, емоційних та інтелектуальних навантажень і повинно унеможливлювати погіршення здоров'я або травматизм учнів з порушенням зору.

Робоче (навчальне) місце має бути забезпечене додатковим індивідуальним джерелом світла (відповідно до рекомендацій лікаря-офтальмолога). Шкільну парту рекомендується зафіксувати та забезпечити обмежувальними бортиками, що забезпечить стабільність робочої зони (за рекомендацією тифлопедагога).

У приміщенні класу (спеціального кабінету) необхідно передбачити місця для зберігання брайлівських книг, зошитів, індивідуальних тифлотехнічних та оптичних засобів, а також дидактичних матеріалів, виконаних рельєфно-крапковим шрифтом.

Ці та низка інших спеціальних заходів дозволяють учням з порушеннями зору вільно орієнтуватися, пересуватися, навчатися та брати участь у житті закладу освіти.

Забезпечення для учнів з порушенням зору безбар'єрного освітнього та інформаційного середовища передбачає:

наявність та використання учнями з порушеннями зору наступних засобів корекції та компенсації пізнавальних можливостей:

- оптичні пристосування та тифлоприлади (лупи - ручні, опорні, стаціонарні; окуляри - мікроскопічні, телескопічні, гіперокулярні; монокулярні та бінокляри; проекційні збільшуючі апарати - епі- та діaproектори);
- рельєфно-графічні та друковані (зі збільшеним шрифтом) підручники та навчальні посібники, а також спеціальні підставки для книг;
- рельєфно-наочні посібники, об'ємні або рельєфні макети та моделі;
- грифелі та прилади для ручного письма по Брайлю, плоского письма та рельєфного малювання;
- спеціальні друкарські машинки та ін.;

наявність та використання учнями з порушеннями зору наступних інформаційно-комунікаційних засобів:

- скануючий пристрій;
- персональний мультимедійний комп'ютер (з програмою екранного збільшення та читання);
- Брайлівський дисплей;
- принтери для друку тексту у плоскодрукованому вигляді та за шрифтом Брайля;
- синтезатор мовлення;
- бібліотека відповідних комп'ютерних програм;
- засоби для користування аудіокнигами та ін.

Зміст підручників та навчальних посібників для учнів з порушенням зору загалом не відрізняється від змісту таких же посібників для учнів з нормальним зором. Однак у оформленні цих підручників та навчальних посібників є певна специфіка.

Тексти в підручниках для учнів з глибокими порушеннями зору мають бути надруковані рельєфно-крапковим шрифтом Брайля та містити рельєфні малюнки, креслення та схеми. Для учнів, що мають залишковий зір, необхідні підручники, що поєднують рельєфний та кольоровий друк.

У підручниках для школярів зі зниженим зором використовується збільшений плоскодрукований шрифт і адаптовані кольорові ілюстрації (зменшення кількості дрібних деталей та чітке виділення контурів зображень).

Вагоме місце в освітньому процесі займає також застосування сучасних спеціальних *технічних засобів*. Особливе місце серед них займає комп'ютер, завдяки якому учень з порушенням зору отримує широкий доступ до навчальної та соціально-культурної інформації, а також до міжособистісної комунікації - навчально-пізнавальної та індивідуально-особистісної.

Для вивчення дисциплін гуманітарного циклу потрібна наявність:

аудіокниг, озвучених уроків та аудіопідручників, записаних на цифрові носії;

тифлоплеєр з функцією диктофона для відтворення;

портативного пристрою для читання.

Крім того, мають бути передбачені:

обладнання приміщень спеціальними шкільними меблями відповідно до вікових та фізичних можливостей учнів;

застосування призначених офтальмологом засобів корекції зору;

підвищення норм освітленості в приміщеннях, що дозволяє регулювати природне освітлення.

Для занять фізичною культурою також потрібне спеціалізоване спортивне обладнання:

спеціальні тренажери та інвентар;

бігові доріжки;

велосипеди-тренажери та ін.

Особливості роботи педагогів з такою дитиною:

1. В організації робочого місця, обсягу матеріалу, наочності й методів навчання необхідно враховувати конкретний зоровий діагноз, наприклад, короткозору дитину слід посадити ближче до дошки, а далекозору – подалі.

2. Якщо вчитель показує завдання на дошці, то він має переконатись, що дитина все бачить.

3. Мовлення вчителя має бути чітким, виразним, зрозумілим; вчитель має вголос коментувати всі свої дії (малювання, показ, письмо та ін.).

4. З метою участі учнів з порушеннями зору у фронтальній роботі класу для них необхідно підготувати індивідуальний роздатковий дидактичний матеріал, наприклад, картки, таблиці, схеми.

5. Не перебільшувати обсяг домашніх завдань, щоб не перевантажувати зір.

В освітньому процесі, насамперед, дотримуються режиму дозованого зорового навантаження під час навчання письму і читанню, роботі з наочним матеріалом, перегляду відеоінформації тощо.

5. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Порушення інтелектуального розвитку – це системне порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження кори головного мозку, що має непрогресуючий характер. Порушення інтелектуального розвитку у дітей, залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку, можуть виявлятися різними якісними характеристиками прояву: від легкого ступеня до помірного, важкого та глибокого ступенів. Ступінь прояву інтелектуальних порушень відбивається на особливостях психофізичного розвитку дитини.

Незважаючи на труднощі формування уявлень і набуття знань та навичок, за умови організованого корекційно-розвивального навчання та використання спеціальних методів, прийомів та засобів діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають можливості для розвитку та навчання.

Особливі освітні потреби дітей із порушеннями інтелектуального розвитку обумовлені специфікою порушень пізнавальної діяльності та психічного розвитку, що визначає особливу логіку організації освітнього

процесу й корекційно-розвиткових послуг та відображено у структурі й змісті освіти:

- потреба в особливій організації освітнього середовища, що характеризується доступністю змісту та предметно-практичним характером навчання;

- потреба у використанні спеціальних методів, прийомів та засобів навчання (у тому числі допоміжних та альтернативних засобів комунікації);

- потреба в цілеспрямованому навчанні прийомів навчальної діяльності (розуміння інструкції, аналіз способу виконання завдання, виконання за зразком та допомогою, самоконтроль діяльності);

- потреба в корекції та розвитку психічних процесів;

- потреба у формуванні знань і умінь, що сприяють соціальній адаптації;

- потреба в засвоєнні морально-етичних норм поведінки, оволодінні практичними навичками спілкування з іншими людьми;

- потреба у трудовій та професійній підготовці;

- потреба у створенні психологічно комфортного середовища: атмосфера прийняття в класі, ситуація успіху на уроці або під час іншої діяльності.

Означені особливі освітні потреби обумовлені особливостями психофізичного розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку та можуть проявлятися по-різному. Отже, важливо застосовувати різноманітні форми організації навчання, що в подальшому сприятиме успішності соціальної адаптації учнів.

Освітні труднощі в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку спричинені певними особливостями функціонування пізнавальної діяльності.

Зниження пізнавальної активності, що обумовлено уповільненням темпу психічних процесів, позначається на процесі опанування життєво необхідних знань та навичок. Знання учнів про довкілля є неповними і зазвичай спотвореними, а їхній життєвий досвід украй бідний. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають виражені труднощі у сприйманні навколишнього середовища: не досліджують предметів, не виявляють зацікавленості і не ставлять запитання дорослим.

Учні мають труднощі у процесі запам'ятовування навчального матеріалу. Точність і міцність запам'ятовування як наочного, так і вербального матеріалу доволі низька. Дітям складно використовувати вже засвоєні знання у нових умовах. Також труднощі виявляються у процесі спілкування з дорослими та однолітками. Мовлення вирізняється збідненістю як пасивного, так і активного словника. Дітям складно підпорядкувати свою поведінку вимогам, які висувають батьки, вчителі, дитячий колектив. Їм властиві безініціативність, відсутність мотивації як у навчальній, так і в ігровій та трудовій діяльності.

Учні мають стійкі, виражені труднощі в опануванні програмового матеріалу з мови, читання, математики, ознайомлення з навколишнім тощо; не цікавляться і не ставлять запитань дорослим стосовно процесів та явищ у природі та соціумі. Освітні труднощі можуть мати різний ступінь прояву в залежності від інтелектуальних можливостей учнів та створюють певні бар'єри для успішного навчання та соціальної адаптації дітей в закладі освіти.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримка)

Для успішної реалізації освітніх завдань на основі забезпечення індивідуального підходу до учнів з порушеннями інтелектуального розвитку мають бути створені певні умови.

Урахування особливостей пізнавального розвитку дітей. Необхідно пам'ятати, що учні з порушеннями інтелектуального розвитку мають обмежені можливості пізнавальної діяльності, не можуть швидко і правильно реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища. Через це важливим є застосування необхідної підтримки і допомоги таким дітям, враховуючи максимально їхні інтелектуальні можливості.

Урахування конкретної ситуації впливу. Для встановлення особистого емоційного контакту вчителю дуже важливо використовувати невербальні засоби мови: жести, міміку, виразність мовлення, погляд, але робити це треба обережно. Важливо враховувати обставини, які зумовили вчинок учня. Неадекватна поведінка дитини може бути спричинена загостренням хвороби, втомою, конфліктними емоційними переживаннями.

Індивідуальний підхід до оцінювання. Учні з порушеннями інтелектуального розвитку важко адаптуються до умов шкільного навчання. Вони відчують труднощі під час засвоєння правил шкільного життя, неточно розуміють настанови вчителя, тому досить часто їхня поведінка оцінюється негативно. Позитивну ж поведінку дітей учителі сприймають часто як належне і ніяк не оцінюють. Найменші успіхи учня в навчанні, прояви старанності заслуговують на заохочення.

Забезпечення доброзичливого клімату у колективі. Психічний розвиток дитини з порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежить від того, як вона буде сприйнята найближчим оточенням. Створення доброзичливого психологічного клімату в колективі, формування в дітей прагнення допомогти один одному, підтримати – усе це позитивно позначиться на ефективності педагогічної роботи та реалізації принципу індивідуального підходу.

Індивідуалізація завдань. Залежно від індивідуальних особливостей учня та характеру труднощів, що їх викликає в нього навчальна діяльність, слід пропонувати завдання у різній формі, а саме:

- за несформованості фонематичного сприймання (у початкових класах) замість диктанту можна використовувати списування тексту;

- за виявлення труднощів під час письма за зразком (у період оволодіння грамотою) можна пропонувати письмо за контуром чи опорними крапками у зошитах;

- за наявності труднощів із запам'ятовуванням словесної інструкції можна використовувати наочну: таблиці, умовні позначення тощо;

- за неможливості зрозуміти хід виконання задачі слід показати аналогічну, розв'язану раніше або запропонувати виконати її практично.

Провідним завданням має бути активізація вольових зусиль учнів, їхньої самостійності, підтримання інтересу до виконання навчальної роботи.

Досить важливо, працюючи з такими дітьми, звертати увагу на проблеми у навчанні, бо від їх подолання залежатиме успішність у подальшому навчанні та соціалізації.

6. Організація безбар'єрного освітнього середовища для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату.

Порушення опорно-рухового апарату – це збірне поняття, яке охоплює рухові розлади, які впливають на здатність особи керувати рухами свого тіла та різняться за причинами виникнення і характером прояву.

В залежності від природи виникнення, порушення опорно-рухового апарату у дітей умовно можна розподілити на такі групи:

- порушення моторної сфери внаслідок захворювань нервової системи (дитячий церебральний параліч (далі - ДЦП), поліомієліт);
- вроджені порушення опорно-рухового апарату (зокрема, вроджені деформації стоп, аномалії розвитку хребта, недорозвиток кінцівок та ін.);
- набуті захворювання й травми опорно-рухового апарату (травматичні ушкодження спинного мозку, головного мозку, кінцівок та ін.);
- порушення опорно-рухового апарату спадкової етіології з прогресуючими м'язовими атрофіями.

Найчисельнішу групу серед осіб з порушенням опорно-рухового апарату становлять *діти з церебральним паралічем*. За ступенем тяжкості порушень рухових функцій і за ступенем сформованості рухових навичок у дітей виділяють рухові порушення тяжкого, середнього та легкого ступеня.

Специфіка порушень рухової сфери та психічного розвитку визначає особливу логіку організації освітнього процесу й корекційно-розвиткових послуг *та обумовлює освітні потреби*:

- потреба у діяльності з урахуванням медичних рекомендацій (дотримання ортопедичного режиму);
- потреба в особливій організації освітнього середовища, що характеризується доступністю освітніх та корекційно-розвивальних заходів;
- потреба у використанні спеціальних методів, прийомів та засобів підтримки (у тому числі спеціалізованих комп'ютерних і асистивних технологій), що забезпечують реалізацію «обхідних шляхів» навчання;
- потреба у наданні послуг асистентів вчителя та дитини;
- потреба в адресній допомозі щодо корекції рухових, мовленнєвих, пізнавальних та соціально-особистісних порушень;
- потреба в індивідуалізації освітнього процесу з урахуванням структури рухового порушення та варіативності проявів.

На всіх етапах освіти дітей із порушеннями опорно-рухового апарату має бути належним чином забезпечено командну взаємодію всіх фахівців, які здійснюють психолого-педагогічне вивчення, супровід, підтримку, беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку, її реалізації та, за необхідності, коригування.

Освітні труднощі у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату спричинені певними особливостями функціонування рухової сфери, які можуть бути притаманні дитині як окремо, так і в різних поєднаннях. Учні мають різний рівень мобільності. Вони можуть ходити самостійно, тоді як інші послуговуються допоміжними засобами пересування (наприклад, ходунки або крісло колісне). Деякі учні також можуть мати проблеми з контролем своїх м'язових рухів, що може вплинути на їхню координацію та результативність

(правильність) виконання письмових завдань на уроках української мови, математики та ін.

При ДЦП часто спостерігається порушення мовлення у вигляді дизартрії (порушується звуковимова, мелодичність, інтонація мовлення, темп та ритмічність, утруднюється дихання при розмові). Учні можуть бути складно спілкуватися на основі вербального мовлення (говорити), опанувати навички читання. Отже, різноманітність проявів рухових порушень обумовлює багатоаспектність корекційно-розвиткової роботи з дітьми, що охоплює рухову, сенсомоторну, мовленнєву, особистісну сфери розвитку.

Тому кожна дитина, яка має рухові порушення, потребує ретельного вивчення її фізичного та психічного розвитку, визначення відповідних корекційно-розвивальних заходів у спеціально організованому освітньому середовищі. Це реалізується на основі використання гнучкого корекційно-розвивального забезпечення в закладах освіти.

Шляхи подолання освітніх труднощів (підтримки)

Урахування сильних сторін дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Більшість учнів матимуть сформовані типові мовленнєві та мисленнєві навички та можуть навчатися, як будь-яка інша дитина (але з додатковим коригуванням задля допомоги з руховими труднощами). Вони здатні керувати власною поведінкою, контролювати власний емоційний стан, можуть бути активними й успішними щодо розв'язання завдань та проблемних ситуацій в соціально-освітньому середовищі за умови урахування їхніх пізнавальних можливостей та відпрацювання соціально-адаптивних навичок і вмінь.

Варіативність стилів освітньої взаємодії. Необхідно зосередитися на тому, що учні можуть зробити. Визначити їхні потреби, сильні сторони, уподобання, позитивні зусилля та заохочувати. Ваше ставлення має значення та може сприяти підвищенню активності учня стосовно участі в освітньому процесі (навчанні).

Використання різних способів спілкування. Окрім вербального супроводу та інструктажу, може допомогти використання візуальних інструкцій та метод практичної демонстрації. Наприклад, продемонструйте завдання, попросіть учня продемонструвати, або використовуйте візуальні розклади чи плакати, щоб окреслити або змоделювати завдання.

Збільшення часу для засвоєння навичок. Деяким учням може знадобитися більше часу, щоб опрацювати та засвоїти нові навички навчальної діяльності в класі. Може бути корисним розбивання навчальних завдань, під час яких формуються поняття про ті чи інші явища або процеси, способи діяльності, на менші складові, які легше сприймати, але слід вивчати у певній послідовності.

Підбір допоміжних пристроїв. Деякі діти з порушеннями опорно-рухового апарату можуть мати допоміжні пристрої, якими вони послуговуються задля покращення спілкування або соціальної участі. Наприклад, використовувати адаптовану клавіатуру, щоб мати змогу писати. Необхідно використовувати технології, які найкраще співвідносяться з освітніми цілями, завданнями та потребами учнів.

Урахування тривалості перебування учня у певному статичному положенні (сидіти, стояти). Деяким учням може знадобитися додаткова

допомога, щоб підтримувати свою поставу. Це може попередити втому та виникнення больового симптому. Відтак можуть знадобитися крісла-мішки або подушки. Необхідно подбати про забезпечення оптимальних умов (місце, поза для сидіння тощо).

Забезпечення мобільності фізичного простору для руху. Необхідно забезпечити фізичний простір та переконатися, що траєкторія пересування для учня доступна та без бар'єрів. Це може означати певну перевірку (чи доріжки у класі достатньо широкі, щоб учень міг легко пройти, і чи немає на підлозі незакріплених предметів тощо).

Мотивування та зворотний зв'язок. Створювати та підтримувати ситуацію успіху. Підтримувати, позитивно схвалювати, за необхідності виправляти, допомагати, коли учень припускає неточності, помиляється в процесі виконання завдань. Зменшувати допомогу поступово, залежно від рівня сформованості навички, здібностей (компетенцій).

Навчання учня з порушеннями опорно-рухового апарату має бути поєднаним із оздоровленням і лікуванням, комплексним корекційно-реабілітаційним супроводом.

IV. Організація соціально-психологічної безбар'єрності в закладі загальної середньої освіти.

Потужний стрес і травматичний досвід, які зумовила російська агресія проти України, – бар'єри, що стають на шляху до повноцінного і здорового життя. Щоб ці бар'єри усунути, потрібно піклуватися про психічне здоров'я. Зокрема, проводити систематичну роботу щодо відновлення та збереження психічного здоров'я, яка забезпечить доступ до якісної допомоги усім учасникам освітнього процесу.

Вагомого значення для забезпечення якісного освітнього процесу наразі набуває створення психологічно комфортного середовища у закладах освіти, надання своєчасної підтримки педагогічним працівникам та залучення батьків до освітнього процесу. Зокрема, надання педагогами психологічної допомоги дітям, які переживають вплив кризових подій, навчання їх технікам зняття психічного напруження. Діти не мають великого життєвого досвіду або фізичної та емоційної зрілості, як дорослі, і вони реагують на стресові переживання та розуміють їх по-іншому. Тому і психологічна допомога має відповідати їх потребам.

Перша психологічна допомога (далі - ППД) є одним із низки заходів у відповідь на надзвичайні події, в яких може опинитися дитина, включає в себе уважне ставлення до реакцій дитини, активне слухання, і, за потреби, практичну допомогу в задоволенні базових потреб та вирішенні нагальних проблем. Особливої уваги потребують діти, батьки яких знаходяться на захисті країни, з родин внутрішньо переміщених осіб, ті, які повернулися із-за кордону й переймають тривожність від батьків, що опинилися в новій реальності із постійною загрозою життю. Надання ППД не передбачає значної професійної підготовки, достатньо педагогічних знань, отриманих в межах загальноосвітнього психологічного інформування, і природної здатності проявляти співчуття, людяність. Педагог, який постійно взаємодіє з дитиною, може надавати таку допомогу - помічати, слухати та обговорювати.

Оволодіння навичками надання ППД та розуміння реакцій на кризові події, дає можливість дошкільним педагогам не лише допомагати дітям, але й застосовувати ці навички у власному житті.

Діти з особливими освітніми потребами мають особливості когнітивних функцій, психо-емоційних процесів, сенсорного і моторного розвитку. Вони можуть відчувати труднощі у розумінні значення подій та сприйманні інформації про обставини, в яких знаходяться, особливо, якщо ці обставини швидко змінюються. Через це діти з ООП можуть відмовлятися брати участь в спільних з іншими дітьми видах діяльності, прагнути ізолюватися тощо.

З метою недопущення ускладнення та погіршення психологічного стану дітей з особливими освітніми потребами педагогам необхідно звертати увагу на попередження вторинної психологічної травми шляхом організації комфортного, інклюзивного та розвиваючого освітнього середовища, забезпечення для дітей заходів, спрямованих на попередження психологічного травмування.

Заклади професійної освіти

Відповідно до пункту 28 статті 1 Закону України «Про освіту», «універсальний дизайн у сфері освіти — дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну».

Визначення поняття універсального дизайну охоплює концепцію в галузі архітектури, яка буде спрямована на врахування різноманіття людей з приділенням особливої уваги залученню й рівності, що допоможе враховувати потреби всіх учасників освітнього процесу, а саме здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання. У найпростішому розумінні універсальний дизайн — це дизайн усіх речей, у центрі уваги якого перебуває людина і який враховує потреби кожного і кожної.

Фактично нова будівля повинна бути спроектована або стара будівля повинна бути модернізована так, щоб технологією могли скористатися всі верстви населення: діти, дорослі, люди старшого віку, люди з інвалідністю та інші. Основоположний аспект універсального дизайну зафіксований у документах Організації Об'єднаних Націй (ООН): «Технології мають бути такими, щоб ними могли користуватися всі на рівних».

У 1997 році американський архітектор Рон Мейс спільно з групою архітекторів, інженерів і дизайнерів запропонували рішення, що дозволяє зробити середовище безпечним і зручним для всіх (універсальний дизайн) і визначили основні принципи:

- рівність у використанні;
- гнучкість використання;
- простота та інтуїтивність використання;
- сприйняття та доступність інформації;
- терпимість до помилок;
- малі фізичні зусилля;
- наявність необхідного розміру та простору.

Універсальний дизайн пов'язується саме з доступністю для осіб з інвалідністю: мається на увазі зробити щось для людей з порушеннями зору або, наприклад, людей, які використовують колісні крісла, чи щось для іншої категорії. Але суть універсального дизайну в тому, щоб сделать одну річ зручною для всіх, а не для окремих груп. Історично деякі групи людей були соціально виключеними, зокрема з процесів обговорення проєктування технологій, суспільства й навіть інституцій, як, наприклад, заклади професійної освіти, в яких за радянських часів не враховувалися всі аспекти забезпечення доступності.

Треба розуміти, що ніщо не є повністю універсальним: певні люди з різних причин не зможуть скористатися тим чи іншим предметом або рішенням, як би добре вони не були спроектовані. Саме тому універсальний дизайн не виключає допоміжних пристроїв і розумних пристосувань для того, щоб будь-хто відчував себе комфортно. Наприклад, якщо будівля побудована в минулому столітті й кліткові сходи спроектовані без урахування потреб людей, які користуються колісним кріслом, то можливе використання мобільних пристроїв для підйому сходами. Використовуючи базові принципи універсального дизайну, бар'єри, які є в освітньому процесі в закладах професійної освіти, можуть бути зведені до мінімуму. Універсальний дизайн робить освітній процес доступним для всіх, допомагає здобувачам освіти покращувати свої знання, розкривати здібності й належним чином адаптуватися в суспільстві.

У загальному вигляді принципи універсального дизайну регламентують міжнародні документи та стандарти, ратифіковані Україною:

Рекомендація CM/Rec (2009)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо досягнення повноцінної участі завдяки універсальному проєктуванню і дизайну;

Конвенція ООН про права інвалідів;

Європейська соціальна хартія;

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 від 20 грудня 1993 року;

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Генеральної Асамблеї ООН A/RES/2200 A (XXI);

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;

Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН ООН/PES/217 A.

Беручи до уваги плани реконструкції та реновації закладів професійної освіти, як з державного бюджету України, так і шляхом фінансування Європейських структур, виникла потреба застосування нових понять універсального дизайну.

Основна категорія українського суспільства, якої застосування принципів універсального дизайну може стосуватися найбільше, це маломобільні групи населення. Маломобільні групи населення — це люди, що відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуг, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі.

Під цю категорію підпадає до 30-50% населення України:

вагітні жінки

особи, які супроводжують малолітніх дітей

діти до 7 років
люди похилого віку
люди з постійними та/або тимчасовими функціональними порушеннями (фізичними, сенсорними, психічними, розумовими)
люди з інвалідністю
люди, які отримали тимчасову травму або хворіють;
люди з нестандартними розмірами тіла: значно більшою або меншою за середню масою тіла, заниженого чи завищеного зросту;
люди, які протягом певного часу можуть бути неуважними (наприклад, під впливом стресу).

Для впровадження принципів універсального дизайну в закладах професійної освіти необхідно:

Погодитися з необхідністю використання принципів універсального дизайну колективом закладу освіти, а не тільки окремими працівниками, які ознайомилися з концепцією.

Вивчити основні засади застосування концепції універсального дизайну на практиці й навіщо це потрібно в освітньому процесі.

Застосовувати концепцію універсального дизайну в закладі.

2. Рівність у використанні

2.1. Ергономіка приміщень. Рівноправне використання

Дизайн закладу професійної освіти повинен враховувати особливості людей з різними здібностями й потребами й не обмежувати жодну групу користувачів. Як у самих будівлях закладу, так і на всій прилеглої території потрібно забезпечити безпроблемне й безпечне пересування усім категоріям громадян незалежно від того, чи це людина на кріслі колісному, чи з порушеннями зору або слуху, чи іншими фізичними порушеннями.

Організація принципів універсального дизайну регламентується Державними будівельними нормами України, які повністю беруть до уваги вимоги міжнародних стандартів у цій сфері:

ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти»

ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди. Інклюзивність будинків і споруд»

ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва»

ДБН В.2.2-9:2018 «Громадські будинки та споруди. Основні положення»

ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту»;

ДСТУ-Н Б В.2.2-31:2011 «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху»

ДСТУ ISO 9386-1(2):2005 «Приводні підймальні платформи для осіб з обмеженими фізичними можливостями»

ДСП 173-96 «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів»

ДБН В.2.5-28:2018 «Природне і штучне освітлення»

Вимоги цих нормативних актів поширюються на проєктування, будівництво нових і реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт і переоснащення наявних житлових і громадських будівель і споруд (зокрема, на функціонально-планувальні елементи будівель і споруд, їхні земельні

ділянки, вхідні вузли, комунікації, шляхи евакуації, приміщення (зони) проживання, обслуговування, робочі місця та місця для навчання, їхнє інформаційне та інженерне обладнання), а також на розумне пристосування таких житлових і громадських будівель і споруд шляхом реконструкції, реставрації, капітального ремонту й переоснащення з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Усі будівлі закладів професійної освіти, а саме навчальні корпуси, майстерні, гуртожитки тощо, підпадають під вимоги цих нормативних актів.

Як застосовувати?

Забезпечте принципи доступності до всіх будівель закладу професійної освіти.

Забезпечте рівноцінне користування навчальним середовищем (кабінети теоретичного навчання, лабораторії, майстерні виробничого навчання, полігони), послугами для всіх здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання, інструкторів.

Створіть привабливий дизайн як усередині (класи, коридори, обладнання, меблі), так і зовні приміщень, а також на прилеглій території.

Забезпечте безпеку в закладах професійної освіти для всіх здобувачів освіти, педагогічних працівників і відвідувачів.

2.2. Егоцентричні обриси комфортного простору

Внутрішнє коло — комфортні умови навколишнього середовища.

Зовнішнє коло — гранично допустимі умови навколишнього середовища.

Загальні принципи ергономіки приміщень розроблені ще на початку ХХ століття й викладені в книзі архітектора Ернста Нойферта «Будівельне проектування». Навіть через понад 100 років ці принципи все ще актуальні, окрім ергономічних характеристик для речей і предметів, які з'явилися вже після написання цієї книги й перероблені в сучасних перевиданнях. Архітектор постарався у своїй книзі охопити майже все, що нас оточує та з чим ми стикаємося в житті. Ця книга може бути корисною для звичайних користувачів, коли потрібно швидко, без звертання до архітекторів визначити, наприклад, потрібне мінімальне місце для розміщення столу зі стільцем або відстань від унітаза до стіни тощо. Корисними також будуть інші розділи книги. Не так часто замислюються, скільки місця займає одна людина, двоє або група людей. Нойферт не просто задумався, а все поміряв, порахував і намалював, щоб легко і просто визначати плани приміщень.

Приклад з книги Ернста Нойферта: «дві людини займають простір 1150 мм, отже, коридор у будівлі має бути не менше ніж 1150 мм, якщо там часто проходитимуть дві людини».

3. Гнучкість використання. Забезпечення принципу доступності до всіх будівель зовні закладу професійної освіти

3.1. Входи в будівлі закладу професійної освіти

Важливо подбати про комфортний вхід для всіх людей незалежно від того, мають вони інвалідність чи ні.

При облаштуванні майданчика перед входом треба звернути увагу на створення доступності до будівлі для маломобільних груп населення. Вхідні майданчики, а також пандуси, які ведуть на них, повинні бути захищені від

атмосферних опадів. Майданчик перед входом повинен мати: навіс, водовідведення, а також бажаним є підігрів (при достатніх фінансових ресурсах). Розмір вхідного майданчика не менше ніж 1,5 x 1,5 м.

Якщо висота майданчика перед входом менше ніж 45 см, поручні й огороження можна не ставити. Для безпеки на відкритих краях сходинок і пандуса рекомендовано встановлювати бортики не менше ніж 5 см, щоб милиця, палка або колесо крісла не спорснули з майданчика. Якщо ж висота вхідного майданчика понад 45 см, має бути огороження, а сходи й пандус повинні мати поручні.

Щоб забезпечити комфортний підйом сходами, потрібно дотримуватися наступних параметрів:

- ширина маршу сходів не менше ніж 135 см;

- висота підйому сходинок не більше ніж 150 мм;

- глибина проступу сходинки не менше ніж 300 мм.

У разі неможливості дотримання вказаних розмірів у будь-якому випадку сума двох висот підйому та одного проступу не повинна перевищувати 600 мм, що пов'язано з шириною кроку середньостатистичної людини. Інакше будь-яка людина відчуватиме дискомфорт при підйомі сходами з параметрами меншими або більшими ніж 600 мм.

Сходове покриття повинне бути нековзким, добре закріпленням, а також легким у догляді.

Верхня й нижня сходинки повинні бути виділені контрастним кольором чи тактильними смугами, а перед сходами, на відстані не менше ніж 80 см від початку перешкоди, та зверху маршу повинна бути тактильна смуга з опуклими рифами. Ширина тактильної смуги не менше ніж 40-60 см.

Промисловість зазвичай випускає матеріали для тактильних смуг жовтого або білого кольорів (керамічна плитка, комбіновані матеріали тощо), але якщо колір плитки основних сходів світлих відтінків, то можна використовувати чорний контрастний колір. Замість тактильних смуг також може бути організована смуга із засвердленими в поверхню металевими стержнями з головками, які пофарбовані стійкими фарбами в контрастні кольори.

Щонайменше через кожні 15 сходинок сходового маршу треба забезпечити майданчики для людей, яким важко долати довгий шлях підйому сходами. Довжина такого майданчика має бути не менше ніж 1,5 м.

Край сходинок має бути заокругленим, без виступу; також він має контрастувати за кольором з оточенням за допомогою тактильних накладок.

Сходи й пандуси повинні мати непереривні поручні з обох сторін та відповідати наступним вимогам:

- розташування на висоті 2 рівнів: перший не менше ніж 90 см, а для людей на колісних кріслах — на висоті 70 см;

- відстань між поручнями та стіною 5 см і більше;

- поручні мінімум на 0,3 м довщі, ніж самі сходи на початку та в кінці, а також мають на кінцях заокруглення;

- організовані додаткові розділові поручні посередині на сходах і пандусах при ширині сходів понад 2,5 м;

- бортики для орієнтування людей з проблемами зору 10-15 см;

діаметр поручнів становить 40-50 мм;

поручні встановлюються з обох боків сходових прольотів і вздовж майданчиків, оскільки людині з ослабленою функцією однієї руки при підйомі необхідний поручень з одного боку сходів, а при спуску з іншого;

початок і кінець поручнів мають тактильні смуги (також можливе використання спеціальних наліпок зі шрифтом Брайля для позначення початку та кінця поручнів).

3.2. Пандуси на вхідних групах

Якщо є сходи, то має бути і спосіб організації доступу для здобувачів професійної освіти та відвідувачів на колісних кріслах. З економічного погляду пандус є більш прийнятним. Якщо ж його неможливо організувати через стиснені розміри, то потрібно встановити альтернативні способи входу — ліфти чи підіймачі. Мінімум один вхід у будівлю повинен завжди бути доступним для людей на колісних кріслах, бажано, щоб це був головний вхід.

Існують три основні варіанти організації пандусів залежно від ситуації, а саме:

- прямий спуск (пріоритетний варіант);

- з поворотом на 90°;

- двоярусний пандус або з поворотом на 180°.

Дуже важливо зробити правильний спуск, оскільки занадто круте спускання може виявитися небезпечним і непристосованим для людини, яка самотійно пересувається на колісному кріслі:

- бажаний нахил пандуса — 5% (1:20);

- максимально прийнятний кут нахилу згідно з ДБН — 8% (1:12);

- небезпечний (допустимий тільки на з'їзді з тротуару на проїзну частину або на коротких проміжках при перепаді висот поверхні на шляхах руху до 20 см) — 10% (1:10).

Мінімальна ширина пандуса при однобічному руху становить 1,2 м. У разі двобічного руху ширина пандуса повинна бути не менше ніж 1,8 м. З економічних причин двобічний рух на практиці трапляється дуже рідко. Якщо висота підйому понад 0,8 м, то потрібно організовувати проміжний майданчик для відпочинку з глибиною не менше ніж 150 см. У разі використання 2-го або 3-го варіанта організації пандуса розміри майданчика визначаються архітектором.

Контрастна за кольором текстурна маркувальна смуга шириною 0,4-0,6 м повинна розміщуватися на початку й у кінці пандуса для того, щоб сповіщати людей з порушеннями зору про розташування пандуса.

Необхідно також забезпечити ефективну дренажну систему, щоб запобігти напливу води. Державні будівельні норми України рекомендують, щоб двері з пандуса були без поріжка або з поріжком не більше ніж 20 мм і відчинялися від вхідного майданчика всередину будівлі. Однак ця рекомендація може суперечити вимогам пожежної безпеки про відчинення дверей назовні будівлі в частині шляхів евакуації. У будь-якому разі, якщо головний вхід визначений шляхом евакуації, а організація ще одних вхідних дверей неможлива, треба надавати перевагу пожежним вимогам про сторону відчинення дверей. Однак, якщо є просторово-планувальна можливість, потрібно організувати окремі вхідні двері для заїзду з пандуса.

3.3. Тротуари на території закладу професійної освіти

Ширина пішохідних шляхів із зустрічним рухом повинна бути не меншою ніж 1,8 м, що забезпечує можливість людині на колісному кріслі й пішоходу розминутися або ж розвернути колісне крісло.

При цьому на тротуарі не повинно бути сходів, вибоїн, а щілини між тротуарними плитами чи решітками мають бути не більше ніж 1,5 x 1,5 см. Проходи, місця перетину пішохідних шляхів / тротуарів мають бути без бордюрів, з похилими з'їздами (не більше ніж 1:12), щоб уникнути травмування пішоходів і запобігти перевертання колісного крісла, а загальний ухил пішохідних доріжок або тротуарів не повинен перевищувати 5% (1:20). При влаштуванні з'їздів з тротуару біля будівлі допускається збільшувати поздовжній ухил до 10% на відстані не більше ніж 10 м.

Щоб забезпечити доступність для людей з порушеннями зору, потрібно застосовувати орієнтаційні підказки й контрастні предмети, завдяки чому їм легше орієнтуватися в просторі. Рекомендовані кольори: жовтий, червоний або білий, синій. Контрасти використовують, коли необхідно вказати напрямок до входів закладу, попередити про небезпечні зони або предмети. Елементи благоустрою, які можуть бути перешкодою для людей з порушеннями зору, слід розміщувати в одну лінію поза пішохідною зоною.

Рекомендується використовувати такі позначки:

чорний і жовтий для позначення перешкод (наприклад, обмежувальних стовпчиків, вказівних знаків).

Для маркування треба використовувати стійкі фарби, на колір яких не впливають погодні умови.

Пристрої та обладнання (зовнішні електрощитові, інформаційні щити тощо), розташовані на стінах споруд, а також елементи, які виступають, не повинні зменшувати простір для проходу, проїзду чи маневрування колісного крісла. В іншому разі в таких місцях тротуари потрібно розширювати.

3.4. Автомобільні стоянки

Згідно з нормативними параметрами на відкритих автостоянках поблизу закладу професійної освіти, якщо вони є, треба передбачати:

розміри одного машино-місця на автостоянках для середніх автомобілів (з урахуванням мінімально припустимих проміжків безпеки 0,5 м) — 2,5 x 5,3 м або 13,25 кв. м;

для тимчасових автостоянок допускаються розміри стоянки 2,3 x 5,0 м. Проміжки безпеки допускається збільшувати до 0,7 м;

мінімальна ширина проїздів: з двобічним рухом — 6 м, з одnobічним рухом — 3,5 м;

радіуси заокруглення бортового каменю не менше ніж 6 м;

схеми розміщення автомобілів на відкритих стоянках і в гаражах наведені в додатку Д ДБН В.2.3-15:2007.

Щонайменше 10% місць (не менше ніж одне місце) на автомобільній стоянці повинно бути для паркування транспорту людей з інвалідністю. Мінімальна ширина місця для автомобіля людини з інвалідністю — 3,5 м.

Для проїзду колісним кріслом між автомобілями на стоянці має бути інтервал щонайменше від 1 до 1,5 м. Місця для паркування інвалідів слід позначати знаками, які використовуються в міжнародній практиці.

4. Внутрішнє оздоблення

Кольоровий дизайн стін повинен враховувати потреби здобувачів освіти, викладачів, які мають труднощі з розрізненням кольорів і негативне реагування на кольори.

За відсутності достатніх фінансових ресурсів заклади професійної освіти здебільшого використовують фарби від спонсорів, які нерідко є недоречними та які викликають негативне (агресивне) або занадто збудливе відчуття в здобувачів освіти, викладачів і майстрів. Загальним правилом для навчальних приміщень і зон відпочинку за відсутності професійного дизайнера є використання нейтральних пастельних відтінків кольорів. Вхідні групи будівель, вестибюлі, фасади будівель можуть бути яскравих кольорів.

У загальному внутрішнє оздоблення повинно:

мати відповідний кольоровий дизайн меблів, які враховують потреби всіх здобувачів освіти;

забезпечувати достатньо часу для виконання завдань здобувачами освіти, які мають певні порушення;

створювати сприятливу атмосферу в кабінетах і майстернях (підтримувати всіх здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання);

бути гнучким у використанні, відповідати широкому спектру індивідуальних переваг і можливостей користувачів.

Враховуйте:

Різні уподобання й можливості здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання.

Можливості здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання, які користуються лівою чи правою рукою.

Можливість вибору способів використання інформації, підготовки завдань і темпу відповідей здобувачів освіти.

Приклади:

Організація гнучких робочих місць у кабінетах і майстернях: місця для групової, індивідуальної роботи.

Меблі (учнівські столи, стільці), які регулюються за висотою.

Альтернативні форми подачі інформації під час навчання та для підготовки домашніх завдань в гуртожитках.

Створення робочого зручного простору для викладачів загальних дисциплін і майстрів виробничого навчання: розташування столу, стільця, який регулюється за висотою, розташування монітора під правильним кутом, освітлення робочого місця, розташування інструментів та обладнання в майстернях тощо.

Гнучка освітня програма (підготовка матеріалу, формат подачі, оцінювання тощо).

Забезпечення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (інтернету, комп'ютерів, програмного забезпечення, відеоуроків дистанційного навчання, іншого медіаконтенту) під час занять і виконання домашніх завдань.

5. Простота та інтуїтивність використання

Принципи універсального дизайну в контексті простого інтуїтивного використання легко зрозуміти незалежно від знань, мовних навичок, життєвого досвіду.

Як застосовувати?

Забезпечте зворотний зв'язок під час та після виконання завдання.

Застосовуйте предмети, матеріали, організовуйте подачу матеріалу так, щоб їх могли зрозуміти всі здобувачі освіти.

Відповідайте очікуванням користувачів (здобувачів освіти, викладачів і майстрів виробничого навчання).

Усуньте зайву складність у середовищі, комунікації, організації освітнього процесу.

Застосовуйте кольорове маркування стін різних поверхів закладів професійної освіти, кабінетів, лабораторій, майстерень.

Використовуйте піктограми, позначення для кабінетів, поверхів, місць майстерень, попереджень техніки безпеки, які прості та зрозумілі для всіх.

Використовуйте інформаційно-дидактичні матеріали для навчання (картки, наочність, макети, моделі, брошури, презентації тощо) у форматі, який зрозумілий усім. Надавайте контент у доступних, універсально оформлених форматах. Вибір матеріалів або їхня підготовка (включно з підручниками, матеріалами для презентацій) мають бути за принципами універсального дизайну.

Організуйте навчальні місця так, щоб максимально забезпечити комфорт, покращити сприйняття та зменшити складність у спілкуванні.

6. Сприйняття та доступність інформації

Дизайн передає необхідну інформацію користувачеві незалежно від умов навколишнього середовища або сенсорних здібностей користувача.

Як застосовувати?

Забезпечте подання інформації незалежно від умов навкруги або сенсорних здібностей здобувачів освіти, викладачів і майстрів.

Використовуйте різні формати подання інформації (письмові, усні, тактильні).

Враховуйте сумісність різних пристроїв зі спеціальними програмами, якими користуються здобувачі освіти з фізичними, сенсорними, інтелектуальними порушеннями.

Враховуйте технічні можливості й рівень знань здобувачів освіти щодо інформаційно-комунікаційних технологій під час підготовки завдань. Деякі здобувачі освіти з труднощами можуть сприймати навіть прості математичні завдання.

Забезпечте достатній контраст між важливою інформацією та її «оточенням».

Приклади:

Відповідність сайту закладу професійної освіти міжнародним стандартам доступності. Інформація на ньому має бути розміщена з урахуванням потреб здобувачів освіти із сенсорними й інтелектуальними порушеннями.

Альтернативні форми подачі інформації викладачем (посилання на теоретичний матеріал до уроку, презентацію, аудіозапис уроку, онлайн-урок).

Наочні підказки під час занять і практичних завдань (діаграми, зображення, ключові поняття).

Застосування тактильної плитки або контрастних смуг, призначених для осіб з порушеннями зору.

Використання тактильних зображень, мап, глобусів, плакатів для всіх здобувачів освіти в аудиторіях і майстернях.

7. Терпимість до помилок

Дизайн зводить до мінімуму небезпечні наслідки випадкових дій здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання.

Як застосовувати?

Використовуйте піктограми, позначення для запобігання можливості ненавмисних і несвідомих дій зі сторони здобувачів освіти.

Зробіть позначки й ізолюйте всі небезпечні елементи на виробничому обладнанні, меблях, у середовищі.

Забезпечте надання інформації про безпеку знаками, піктограмами, мовою легкого читання, аудіоповідомленнями тощо.

Проведіть навчання серед здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання щодо наслідків ненавмисних дій.

Приклади:

Навчання та роз'яснення інформації для здобувачів освіти, викладачів, майстрів виробничого навчання, щоб надати чіткі інструкції для тієї чи іншої ситуації. Нерідко ненавмисні помилки виникають тоді, коли здобувачі освіти не мають достатньо знань або неправильно оцінюють ситуацію.

Врахування можливостей комунікації всіх здобувачів освіти, наприклад які мають різні порушення, для яких українська мова не є рідною, під час проведення занять, організації дозвілля, загальних заходів закладу професійної освіти.

Відповідне маркування всіх скляних дверей, травмонебезпечних місць.

Використання чітких, зрозумілих усім здобувачам інструкцій щодо плану евакуації або інших надзвичайних ситуацій. Використання альтернативних методів подачі інформації.

Чіткий і зрозумілий для всіх здобувачів загальний план розташування кабінетів, приміщень, лабораторій, майстерень тощо.

Планування освітньої діяльності так, щоб кожен здобувач освіти мав зворотний зв'язок, чому відповідь правильна чи ні.

8. Низькі фізичні зусилля

Дизайн може використовуватися зручно, ефективно, з мінімальною втомою.

Як застосовувати?

Забезпечте ефективні та зручні підходи до навчання для оптимізації ймовірної втоми здобувачів освіти.

Мінімізуйте необхідність постійних фізичних зусиль викладачів і майстрів через правильно підібране обладнання, розташування меблів, кабінетів, майстерень і лабораторій.

Дозвольте здобувачам освіти зберігати нейтральне положення тіла.

Мінімізуйте стійкі фізичні зусилля.

Приклади:

Забезпечення вільного й легкого відчинення дверей в усіх кабінетах (відсутність порогів, ручки важільного типу тощо).

Проведення навчання відповідних фахівців щодо супроводу здобувачів освіти з інвалідністю й допомоги їм.

Забезпечення використання обладнання кожним здобувачем, викладачем, майстром (замків, ручок, висувних шухляд різної висоти).

Проектування цифрових навчальних ресурсів так, щоб мінімізувати навантаження на здобувача освіти, викладача, майстра як фізичне (наприклад, напруга очей, шиї, головні болі тощо), так і розумове (наприклад, розчарування, дратівливість тощо).

Бажаємо успішного впровадження безбар'єрності в освіті! Нехай кожен крок на цьому шляху допомагає створювати доступне, інклюзивне та комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Заклади вищої освіти

Рекомендації розроблено з метою надання методичної допомоги керівникам та працівникам закладів вищої освіти щодо врахування завдань зі створення інклюзивного освітнього середовища під час стратегічного планування їх розвитку.

Стратегія розвитку закладу вищої освіти має формуватися з урахуванням вимог національного законодавства у сфері інклюзивної освіти, а також відповідних міжнародних стандартів і рекомендацій.

Нормативно-правова основа

Основою для впровадження інклюзивного навчання є такі міжнародні та національні документи:

Загальна декларація прав людини (1948);

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006);

Конвенція ООН про права дитини (1989);

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960);

Саламанська декларація (1994);

Конституція України (1996);

Закон України «Про освіту» (2017);

Закон України «Про вищу освіту» (2014);

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991);

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000);

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006);

Закон України «Про соціальні послуги» (2019);

Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (постанова КМУ № 635 від 10.07.2019);

Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (розпорядження КМУ № 366-р від 14.04.2021);

інші нормативно-правові акти та внутрішні документи закладу освіти.

Міжнародні організації, зокрема ООН, ЮНЕСКО та ОЕСР, визначають основні підходи до розвитку безбар'єрності та формують рекомендації щодо її впровадження.

Україна, ратифікувавши відповідні міжнародні документи, взяла на себе зобов'язання забезпечити право на якісну освіту для осіб з особливими освітніми потребами. У зв'язку з цим впровадження доступності до освіти на всіх рівнях є одним із пріоритетів державної політики.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» заклади вищої освіти зобов'язані створювати необхідні умови для здобуття якісної освіти особами з особливими освітніми потребами.

Створення безбар'єрного освітнього середовища також визначено: однією зі стратегічних цілей Національної стратегії безбар'єрності; вимогою Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти.

Інклюзивне освітнє середовище розглядається як сукупність умов, способів і засобів, що забезпечують: рівний доступ до освіти; ефективну участь у освітньому процесі; можливість професійної реалізації; надання якісних освітніх та супровідних послуг з урахуванням індивідуальних потреб.

Принципи формування безбар'єрного освітнього середовища

Діяльність закладу вищої освіти у цьому напрямі має ґрунтується на таких принципах: повага до гідності, автономії та незалежності особи; рівність можливостей і недискримінація; гендерна рівність; формування толерантності та взаєморозуміння; відкритість і гнучкість освітнього процесу; визнання різноманітності та індивідуальних особливостей; забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності; підтримка індивідуальності та розвитку здібностей; інноваційність і впровадження кращих практик; дотримання стандартів якості освіти; узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу; безперервність і наступність освіти; індивідуалізація навчання; сприяння соціалізації та професійній підготовці.

Безбар'єрність як складова стратегічного розвитку

Заклад вищої освіти повинен забезпечити доступність та якість освітніх надання послуг шляхом створення безбар'єрного освітнього середовища, що враховує потреби кожного учасника освітнього процесу.

В умовах академічної, кадрової та фінансової автономії стратегічний план розвитку є індивідуальним документом закладу, спрямованим на розвиток потенціалу всіх учасників освітнього процесу.

Реалізація стратегічних завдань забезпечується через ефективну систему управління та освітніх послуг, що є складовими внутрішньої системи забезпечення якості освіти.

Створення безбар'єрного освітнього середовища, застосування принципів універсального дизайну та розумного пристосування є невід'ємною частиною цієї системи.

Стратегічний план розвитку закладу вищої освіти може мати довільну структуру, проте обов'язково повинен передбачати напрям, пов'язаний із: створенням і розвитком інклюзивного освітнього середовища; забезпеченням доступу до якісних освітніх послуг; створенням умов для самореалізації кожного учасника освітнього процесу.

Завдання, визначені у плані, повинні:

містити комплекс конкретних заходів;
визначати послідовність і строки їх реалізації;
враховувати потребу в кадрових, фінансових і матеріально-технічних ресурсах.

Планування безбар'єрного освітнього середовища

Планування створення безбар'єрного освітнього середовища має враховувати необхідність формування його основних компонентів:

Фізичний простір закладу освіти, що передбачає:

доступність усієї інфраструктури на території;
зручні та безпечні шляхи пересування;
наявність доступної, зрозумілої та візуально чіткої інформації про розташування будівель, приміщень і структурних підрозділів.

Освітній (діяльнісний) простір, що включає:

функціональне зонування території за видами діяльності (освітня, практична, професійна, спортивна, мистецька, дозвіллева тощо);
створення осередків діяльності різного спрямування;
забезпечення відповідними навчальними матеріалами, меблями, обладнанням і засобами навчання.

Соціальне середовище, що передбачає:

створення умов для ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу з урахуванням їх індивідуальних особливостей;
розвиток взаємодії між здобувачами освіти, педагогічними працівниками та іншими учасниками;
налагодження співпраці із заінтересованими сторонами (роботодавцями, громадськими організаціями тощо);
розширення участі закладу вищої освіти у житті громади та регіону (розвиток неформальної освіти, освіти дорослих, надання додаткових освітніх та інших послуг).

Організацію діяльності у часовому вимірі, що включає:

запровадження гнучких графіків навчання та роботи; адаптацію освітнього процесу до індивідуальних потреб здобувачів освіти.

Принципи організації простору

Організація фізичного та освітнього простору має ґрунтуватися на принципах універсального дизайну та розумного пристосування, що забезпечують врахування потреб кожної особи, яка перебуває в закладі освіти або на його території:

рівність і доступність використання;
гнучкість у використанні;
простота та інтуїтивна зрозумілість;
доступність і легкість сприйняття інформації;
толерантність до помилок;
мінімізація фізичних зусиль;
достатній розмір і простір для доступу та користування.

Одним із ключових принципів універсального дизайну є **доступність**, що охоплює: архітектурну; транспортну; інформаційну доступність, зокрема доступність інформаційно-комунікаційних технологій та освітніх послуг.

Забезпечення архітектурної доступності

Архітектурна доступність передбачає приведення території закладу вищої освіти, будівель, споруд і приміщень у відповідність до вимог державних будівельних норм, стандартів і правил.

У випадках, коли повне пристосування існуючих об'єктів є неможливим, застосовується принцип розумного пристосування з урахуванням універсального дизайну.

Основні шляхи реалізації доступності

Реалізація фізичної (архітектурної) та інформаційної доступності забезпечується через:

доступність прилеглої території до будівлі закладу освіти (шляхи руху, зона паркування транспорту);

безбар'єрний вхід (входи, виходи, сходи, пандуси);

безперешкодний рух в приміщеннях (коридори, ліфти, підйомники, позначення, піктограми);

пристосування приміщень (шляхів руху, загальних і санітарних приміщень, рекреаційних зон);

можливість вільно отримувати інформацію про заклад вищої освіти й освітні послуги, що надаються, у різних форматах (збільшений шрифт, шрифт Брайля, електронний формат тощо);

вільна навігація (орієнтування) у закладі вищої освіти та прилеглою територією.

У разі, коли наявні будівлі та приміщення закладу вищої освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням принципів універсального дизайну.

Заклад вищої освіти має забезпечити:

надання необхідних навчально-методичних матеріалів та використання інформаційно-комунікаційних технологій для організації освітнього процесу; застосування найбільш прийнятних для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами методів і способів комунікації, у тому числі української жестової мови, шрифту Брайля;

забезпечення доступності інформації у різних форматах (збільшений шрифт, шрифт Брайля, електронні та аудіоформати тощо).

Доступність освітньої діяльності має забезпечуватися, зокрема, шляхом її адаптації до потреб і можливостей здобувачів освіти, що може включати:

зміну характеру подання навчального матеріалу без зміни змісту або складності навчального завдання;

зміну умов виконання завдання;

зміну методів і способів навчання.

Іншими механізмами забезпечення доступності можуть бути:

адаптація темпу навчання;
використання альтернативних форматів подання навчальних матеріалів;
застосування альтернативних засобів комунікації;
можливість повторного опрацювання матеріалів, користування додатковими роз'ясненнями та консультаціями.

Можливість і доцільність такої адаптації визначається закладом вищої освіти.

Плануванню створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти має передувати визначення показників та критеріїв, що характеризують стан освітнього середовища (рівень інклюзивності), розроблення методики моніторингу, збір та аналіз відповідної інформації та формування рекомендацій за його результатами.

Важливим елементом є періодичне проведення моніторингу щодо виявлення потреб учасників освітнього процесу (здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти, а також осіб, що отримують освітні та інші послуги в університеті).

Залежно від результатів моніторингу має бути запланована діяльність, спрямована, зокрема, на:

- корекцію організації освітнього процесу (графік, форми, формат);
- підтримку міждисциплінарного підходу та запровадження індивідуальних освітніх траєкторій;
- забезпечення гнучкості освітніх програм;
- урізноманітнення навчальних методик з урахуванням особливостей сприйняття, засвоєння та відтворення інформації;
- зміну методів і підходів до навчання;
- забезпечення гнучкості адміністрування та прийняття управлінських рішень;
- підготовку науково-педагогічних працівників для роботи в інклюзивному освітньому середовищі;
- надання підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Загалом йдеться про формування нової філософії закладу вищої освіти, освітнього процесу та освітнього середовища, орієнтованої на врахування потреб усіх учасників.

Дотримання підходів студентоцентрованого навчання є основою організації освітнього процесу в контексті створення інклюзивного освітнього середовища.

Для забезпечення реалізації закладом вищої освіти завдань щодо створення інклюзивного освітнього середовища може запроваджуватися спеціальний супровід (підтримка) здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами. З цією метою наказом керівника закладу в межах штатної чисельності може створюватися спеціальний підрозділ підтримки (центр, відділ тощо).

До роботи такого підрозділу можуть залучатися інші фахівці закладу вищої освіти, а також здобувачі освіти на волонтерських або договірних засадах залежно від поставлених завдань.

Завданнями такого підрозділу є:

взаємодія зі структурними підрозділами закладу вищої освіти щодо організації освітнього процесу та супроводу здобувачів з особливими освітніми потребами;

участь у розробленні індивідуального навчального плану та моніторинг його виконання;

організація підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників щодо роботи в інклюзивному середовищі;

консультування та методична допомога науково-педагогічним працівникам;

проведення інформаційно-просвітницької діяльності;

взаємодія із закладами соціального захисту та громадськими об'єднаннями для підтримки здобувачів освіти.

Спеціальний супровід (підтримка) може передбачати: навчально-організаційний супровід (організація навчання, індивідуальних планів, консультацій); психолого-педагогічний супровід; соціальний супровід (побутова підтримка, доступ до допоміжних засобів, сприяння соціальній інтеграції).

З метою забезпечення такого супроводу заклади вищої освіти можуть облаштовувати приміщення для консультацій, психологічної підтримки, відпочинку, медичного обслуговування, а також інші спеціалізовані простори.

Учасники освітнього процесу мають бути носіями філософії створення безбар'єрного освітнього середовища в закладі вищої освіти.

Залучення педагогічних та науково-педагогічних працівників до реалізації завдань має забезпечуватися відповідною підготовкою, насамперед через системне підвищення кваліфікації, впровадження сучасних освітніх технологій, формування адаптованого навчально-методичного забезпечення та сприятливого психологічного мікроклімату в закладі вищої освіти.